นิพพาน

จุดหมายปลายทาง

นิพพาน

จุดหมายปลายทางของพุทธธรรมประยุกต์

พุทธทาสภิกขุ

สวนโมกขพลาราม

ต.เลม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี

ปีที่พิมพ์ สิงหาคม ๒๕๕๑
จัดพิมพ์โดย ธรรมทานมูลนิธิ

ผู้สนใจหนังสือเล่มนี้สามารถติดต่อได้ที่
ธรรมทานมูลนิธิ
๖๘/๑ หมู่ ๖ ต.เลม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐
โทร. ๐-๗๗๔๓-๑๕๙๖, ๐-๗๗๔๓-๑๖๖๑ ถึง ๒
โทรสาร ๐-๗๗๔๓-๑๕๙๗

พิมพ์ที่...โรงพิมพ์พระพุทธศาสนา : ธรรมสภา
๑/๔-๕ ถนนบรมราชชนนี แขวงศาลาธรรมสพน์ เขตทวีวัฒนา กรุงเทพฯ
โทร. ๐-๒๔๔๑-๑๕๓๕, ๐-๒๔๔๑-๑๙๑๗ โทรสาร ๐-๒๔๔๑-๑๔๖๔

อุทิศนา

ลอยธรรมะมาลัย ลงสู่โลกอันเบียฬบีฑ์
แผ่ธรรมะรังษี ตามพระพุทธทรงประสงค์ ฯ
มั่นหมายจะเสริมศาสน์ สถาปน์โลกให้อยู่ยง
ปลอดภัยพินาศ, คง เป็นโลกศุขสถาพร ฯ
หากแล้งพระธรรมญาณ อันธพาลกลีบร
จะครองโลกเป็นอากร ให้เลวลู่สู่เดรัจฉาน ฯ
จะทุกข์ทนทั้งคืนวัน พิฆาตกันบมีประมาณ
ด้วยเหตุอหังการ เข้าครองโลกวิโยคธรรม ฯ

บรรยัทพระพุทธองค์ จึ่งประสงค์ประกอบกรรม
ตามแนวพระธรรมนำ ให้โลกผองผ่องพ้นภัย ฯ
เผยแผ่พระธรรมทาน ให้ไพศาลพิชิตชัย
แปดหมื่นสี่พันนัย อุทิศทั่วทั้งปถพี ฯ

พ.ท.

๒๕๒๓

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาควิสาขบูชา
ชุด “พุทธธรรมประยุกต์” ครั้งที่ ๗
ลานหินโค้ง ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๒๗

นิพพาน

จุดหมายปลายทางของพุทธธรรมประยุกต์

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาควิสาขบูชา เป็นครั้งที่ ๗ ในวันนี้, อาตมาก็คงกล่าวเรื่อง *พุทธธรรม-ประยุกต์* ต่อไปตามเดิม; แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า **นิพพาน จุดหมายปลายทางของพุทธธรรม-ประยุกต์**; คืออาตมาจะกล่าวเรื่องนิพพาน แล้วกล่าวในฐานะเป็นจุดหมายปลายทางของการปฏิบัติธรรม หรือที่เรียกว่าพุทธธรรมประยุกต์.

บางคนเพิ่งมา ไม่เคยทราบว่า ให้ความหมายแก่คำว่าประยุกต์นี้อย่างไรกัน, เขาจะให้ความหมายแก่

คำว่า "ประยุกต์" อย่างไรก็ตามใจ; แต่ในที่นี้เราให้ความหมายแก่คำคำนี้ว่า **"เป็นการทำให้สำเร็จประโยชน์".** เรามีแต่ความรู้ ไม่ได้ทำให้สำเร็จประโยชน์เป็นความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด, นั่นน่ะคือการที่มันไม่ประยุกต์; ถ้าเป็นการประยุกต์ แม้มีเล็กน้อยก็ทำให้สำเร็จประโยชน์อันใหญ่หลวงได้. แม้ที่สุดอย่างง่าย ๆ ก็เช่นว่า เรามีข้าวเปลือก มันกินไม่ได้ก็ต้องประยุกต์ให้เป็นข้าวสาร ต้องประยุกต์ให้เป็นข้าวสุกแล้วมันก็กินได้. เดี๋ยวนี้ดูจะมีพุทธธรรมในฐานะเป็นความรู้ท่องจำ เป็นเหมือนข้าวเปลือกเสียมากกว่า; จึงเป็นหน้าที่ที่จะต้องช่วยกันทำให้สำเร็จประโยชน์ ที่เรียกว่า "ประยุกต์" กันให้ได้.

ในครั้งที่แล้วมา พูดถึง *นิพพานในฐานะเป็นไวพจน์ของธรรมที่สูงสุด* ทั้งหลายทั้งปวง มีความสิ้นกิเลส ความสิ้นกรรมเป็นต้น; แต่วันนี้จะ**พูดถึงเรื่อง นิพพานโดยเฉพาะ โดยรายละเอียด** ชนิดที่จะเข้าใจเรื่องนิพพานได้ถึงที่สุด, หรืออย่างน้อยก็สมควรแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน ๆ.

เป็นที่น่าสังเวช ในการที่ยังมีการกล่าวในที่บางแห่ง โดยบุคคลบางคน ในประเทศไทยนี้ว่า ไม่ต้อง ไม่ต้อง เรื่องนิพพานยังไม่เอา เรื่องนิพพานยังไม่เอา ขอพูดเรื่องอื่นก่อน; รังเกียจนิพพานว่าเป็นเรื่องทำให้เสียเวลา เป็นอุปสรรคแก่การพัฒนาเป็นต้น. นั่นเป็นการเข้าใจผิด; แล้วก็ใส่ร้ายให้แก่พระนิพพานเป็นอย่างยิ่ง; กลายเป็นของน่ารังเกียจไปเสียอย่างนี้.

เราจะต้องเข้าใจ สิ่งที่เรียกว่า *นิพพานๆ* นี้แหละให้ถูกต้อง และก็ให้เพียงพอด้วย จึงจะมีความเป็นพุทธบริษัท. **ถ้าเอาเรื่องนิพพานออกไปเสียอย่างเดียวเท่านั้นแหละ พุทธศาสนาก็ไม่มี หรือไม่มีอะไรเหลือ.** นี่ช่วยเข้าใจกันไว้ให้ดีๆ ว่าถ้าเอาเรื่องนิพพานออกไปเสียจากพุทธศาสนาก็ไม่มีอะไรเหลือ หรือไม่มีความหมายอะไร; เราต้องรู้เรื่องนิพพานให้เพียงพอแก่ความเป็นพุทธบริษัท คือเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น หรือเบิกบานนั่นเอง. ถ้าเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน มันก็เป็นเรื่องของนิพพานที่ทำให้เป็นผู้รู้ เป็นผู้ตื่นและเป็นผู้เบิกบาน เพราะอำนาจของนิพพานนั้น.

เรื่องนิพพานๆ นี้ ยังตั้ง*อยู่ในฐานะที่น่าสลดใจ* คือไม่มีใครรู้ว่าจำเป็นอย่างไร และแถมเอาไปเป็นเรื่องที่ไม่ต้องรู้เสียก็มี. แม้พวกที่เห็นว่าเป็นเรื่องต้องรู้ มีค่าก็เก็บไว้อีกหลายกัปป์หลายกัลป์ ต่อตายแล้วโน้น, แล้วตายแล้วอีกหลายกัปป์หลายกัลป์ หลายหมื่น หลายแสนครั้ง อะไรก็ยากที่จะกล่าว แล้วจึงจะนิพพาน; มันก็กลายเป็นเรื่องที่ไม่น่าสนใจ คือเป็นเรื่องต่อตายแล้วและนานเกินไปกว่าที่ใครจะรอคอยได้.

เมื่ออาตมาเป็นเด็กๆ ก็ได้ยินคำว่า "นิพพานๆ", เขาพูดกันอยู่เหมือนกัน; สรุปความแล้วก็มีความหมายอย่างเดียวกัน ว่าต้องรอกันหลายกัปป์หลายกัลป์จึงจะบรรลุถึงได้, แล้วก็ไม่เห็นว่าจะมีประโยชน์อะไร ก็เลยเก็บไว้อย่างนั้น. ต่อมาเมื่ออาตมาได้บวชแล้ว ได้เรียนแล้ว ได้ขวนขวายมาตลอดเวลาอย่างน้อย ๕๐ ปี คือครึ่งศตวรรษ รวบรวมเรื่องพระนิพพานทั้งหมดในพระบาลี ในพระคัมภีร์ทั้งหลายมาศึกษาดู; กลับรู้เรื่องปรากฏว่า มันตรงกันข้ามกับที่เคยได้ยิน ได้ฟัง หรือที่เขาเคยยึดถือกันอยู่ว่า ต้องรออีกหลายกัปป์หลายกัลป์จึงจะนิพพานได้. มาพบในลักษณะที่ตรงกันข้ามว่า

นิพพานต้องที่นี่และเดี๋ยวนี้ และต้องมีอยู่ตลอดเวลา และต้องมีไปในทุกระดับ คือมีได้หลายระดับ และก็มีกันได้ทุก ๆ ระดับ, แม้ที่เป็นชาวบ้านอยู่ตามบ้านตามเรือน ก็ต้องมีเรื่องของนิพพานเข้าไปกำกับอยู่ด้วย มันจึงจะเป็นชีวิตที่มีค่า มีราคา; เลยมันตรงกันข้าม ที่ว่าเคยยึดถือถือกันมาอย่างไร เดี๋ยวนี้มันตรงกันข้าม เพราะแม้เดี๋ยวนี้ก็เถอะ เวลานี้ก็เถอะ หรืออาจจะพูดว่า แม้ที่นั่งกันอยู่ที่นี่หลาย ๆ คนนี่ อาจจะมีบางคนที่ยังเข้าใจว่านิพพานนั้นต่ออีกหลายกัปป์หลายกัลป์จึงจะมีเรื่องนิพพาน. ขอให้เข้าใจเสียใหม่ว่า **นิพพานต้องมีตลอดเวลา**จนถึงกับพูดว่า **ขาดนิพพานเมื่อไรนั่นแหละจะตายเมื่อนั้น;** เดี๋ยวจะพูดให้ฟัง.

เราจะตั้งหัวข้อสำหรับบรรยายนี้ว่า **นิพพานคืออะไร?** นี่ก่อน. นิพพานคืออะไร? นิพพานคืออะไร? ไปตามลำดับ; แม้ว่าจะต้องพูดกันไปตั้งแต่เรื่องตัวหนังสือก็ขอให้ทนฟังหน่อย เพราะมันเป็นสิ่งที่ช่วยให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น, คือเมื่อกล่าวโดยตัวหนังสือ หรือที่มักจะเรียกกันว่าโดยศัพทศาสตร์. นิพพานโดยศัพทศาสตร์ ก็คือนิพพานโดยตัวหนังสือ หรือโดยคำพูด.

นิพพาน โดยศัพทศาสตร์

ถ้า **นิพพานโดยทางศัพทศาสตร์** ก็ให้รู้ว่า คำคำนี้มันแปลว่า *เย็น.* บางคนหรือหลายคนอาจจะเข้าใจไปในทางอื่นว่า นิพพานมีความหมายเป็นอย่างอื่น; แต่ถ้าว่าตามหนังสือ ใจความของคำพูดนี้ รากศัพท์ศัพท์นี้มันแปลว่า *เย็นๆ* ก็แล้วกัน เย็นก็แล้วกัน : เย็น*ของวัตถุ*ก็ได้ เย็น*ของจิต* ก็ได้. เย็นของวัตถุ, เช่นว่าของมันร้อน ถ่านไฟแดงๆ เย็นลงดับดำ เย็นไป ก็เรียกว่า **ถ่านไฟนั้นมันนิพพาน;** ภาษาบาลีเป็นอย่างนั้น.

ถ้าสัตว์เดรัจฉานมันเป็นสัตว์ดุร้าย อันตรายอย่างยิ่ง จับมาจากป่า มาฝึกมาทรมานจนสัตว์ตัวนั้นเย็น คือเป็นสัตว์เชื่องอย่างกับแมว ไม่มีอันตรายอะไร อยู่กับคนได้ เรียกว่ามันเป็นสัตว์ที่เย็น; อย่างนี้ก็เรียกว่า **สัตว์นั้นมันนิพพาน.** นิพพานใช้แก่สัตว์เดรัจฉานก็ยังได้อย่างนี้; อาตมาเคยพูดไปอย่างนี้ครั้งแรกๆ มีนักค้านบางคนเขาว่า พูดผิดว่าสัตว์เดรัจฉานก็นิพพานได้. อาตมาก็ยืนยันอยู่เดี๋ยวนี้ว่า สัตว์เดรัจฉานก็นิพพานได้, แต่ *นิพพานตามแบบของสัตว์เดรัจฉาน;* คือมันเย็นมันปราศจากอันตรายเลวร้ายโดยประการทั้งปวง.

ทีนี้มาถึงคน. **คนก็นิพพานได้,** เมื่อเย็น เมื่อมีอะไรเย็น.

ขอให้ทราบว่า *นิพพาน* แปลว่า *เย็น* เท่านั้นแหละ, ไม่มีอะไรร้อน ร้อนอกร้อนใจ ร้อนเนื้อร้อนตัว อะไรก็ตาม. ถ้าไม่มีร้อน มันก็เย็น, *เมื่อเย็นก็เรียกว่านิพพาน.* แต่**ความหมายสูงสุดนั้น มันเย็นเพราะหมดกิเลส** ซึ่งเป็นของร้อนอันละเอียดประณีต; หมดกิเลสแล้วก็เย็นจริง นั่นเรียกว่านิพพานจริง.

นิพพานในความหมายของถ้อยคำใช้มาได้ถึงกับวัตถุสิ่งของและสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น. นี่เรียกว่า โดยตัวหนังสือนิพพานแปลว่าเย็น. ขอให้จำไว้ก่อนว่า ถ้าเย็นแล้วก็จะหาพบความหมายของคำว่านิพพาน.

นิพพาน โดยวัฒนธรรมกลางบ้าน

ทีนี้ถ้ากล่าวทาง **วัฒนธรรมของชาวบ้าน** วัฒนธรรมของประชาชนชาวบ้าน, คำว่า *นิพพาน* ก็แปลว่า *"เย็นอกเย็นใจ"*. เมื่อชาวบ้านรู้จักความเย็นอกเย็นใจ ทำจิตใจให้เย็นได้ นั่นแหละคือ *ความหมายของคำว่า*

นิพพาน ในระดับชาวบ้าน ที่ชาวบ้านผู้เจริญด้วยวัฒนธรรม จนรู้จักทำจิตใจให้เย็นอกเย็นใจ.

เมื่อวันที่มีการประกวดสาวงามให้พระสิทธัตถะเลือก. เมื่อพระสิทธัตถะเดินผ่านมา มีหญิงสาวในศากยสกุลคนหนึ่งกล่าวขึ้นว่า *บุรุษนี้ถ้าเป็นลูกของใคร บิดาของเขาก็นิพพาน,* คือนิพพุโต คือเย็น คือนิพพาน, *บุรุษนี้เป็นลูกของใคร มารดาของเขาก็นิพพาน, บุรุษนี้เป็นภัสดาของใคร ภรรยาของเขาก็นิพพาน,* อย่างนี้เป็นต้น. นี้เป็นคำพูดกลางบ้านทั่วๆ ไปที่เขาใช้กันเป็นภาษาชาวบ้าน ว่านิพพานๆ มันหมายถึงเย็นอกเย็นใจอย่างถึงที่สุด ไม่มีความทุกข์ ไม่มีอะไรจะเปรียบ. ความเย็นอกเย็นใจอย่างนี้เรียกว่านิพพาน; ผู้ใดมีความเย็นอกเย็นใจอย่างนี้ เรียกว่าผู้นั้นนิพพาน.

นิพพาน โดยวัฒนธรรมทางศาสนา

ทีนี้ **โดยวัฒนธรรมทางศาสนา.** อาตมาถือว่าแม้ศาสนาก็เป็นวัฒนธรรมคือสิ่งที่เป็นความก้าวหน้าความเจริญของมนุษย์ทุกอย่าง ทุกสิ่ง ทุกประการ มาจนกระทั่งถึงมีศาสนา. ศาสนานี้ก็เป็นวัฒนธรรมอันหนึ่ง

หรือระดับหนึ่ง. ถ้ากล่าวโดยวัฒนธรรมทางศาสนา เราก็จะหาพบในพระบาลีนั่นเองว่า ผู้รู้ ฤาษี มุนี รวมทั้งประชาชนคนธรรมดา ผู้รู้ทั่วๆ ไป เขาเคยเข้าใจนิพพานนี่ในระดับที่ต่างๆ กัน :–

มีคนพวกหนึ่ง *บัญญัติความสมบูรณ์ของกามารมณ์ว่า นิพพาน* เพราะเขารู้สึกว่าเมื่อมีความสมบรูณ์ทางกามารมณ์แล้ว ความเร่าร้อนทางกิเลสของกามารมณ์นั้น มันก็หายไป, ไม่รู้ว่ามันเพียงชั่วขณะ.

ต่อมามีผู้รู้รู้กว่านั้นบอกว่า ไม่ได้ ไม่ได้, อย่างนั้นไม่ได้; *ความที่จิตสงบด้วยฌานประเภทต้น คือรูปฌานทั้งหลาย นี่เป็นนิพพาน.* ทำสมาธิอย่างรูปฌานจิตสงบเยือกเย็น แล้วก็เป็นนิพพาน; เรื่องกามารมณ์นั้นเย็นไม่ได้หรอก เพราะมันเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยกิเลสเอาเก็บไปไว้เป็นสวรรค์เถอะ, เอาไปเป็นสวรรค์เถอะกามารมณ์ทั้งหลายที่สมบรูณ์เอาไปเป็นสวรรค์; เอาความหยุดระงับแห่งจิตในประเภท**รูปฌาน**นี้มาเป็นนิพพาน. เอ้า, เป็นกันอยู่อย่างนี้พักหนึ่ง; เป็นที่ยอมรับของสังคมนักศึกษา นักปราชญ์สมัยนั้น.

ต่อมามีพวกอื่นคิดค้นพบ : โอ, ยังใช้ไม่ได้; *เอาความเย็นที่เกิดมาจากอรูปฌาน* คือ**ฌานที่สูงไปกว่ารูปฌาน** เย็นกว่า, *เอามาเป็นนิพพาน.* สอนกันอยู่อย่างนี้จนกระทั่งถึงยุคพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าก็ได้ไปศึกษาเรื่องนิพพานอันสุดท้ายกับพวกนี้ คือที่ระบุชื่อไว้ว่า *อุทกดาบส รามบุตร* สอนได้สูงสุดถึง**เนวสัญญานาสัญญายตนะ.**

พระพุทธเจ้าเรียนจบแล้วท่านก็เห็นว่า *ยังไม่ใช่นิพพาน;* จะขอลาจากอาจารย์ไปศึกษาต่อไป. อาจารย์ขอร้องว่าอยู่สอนกันต่อไปเถอะ มันมีเท่านี้ ที่สุดมันมีเท่านี้. พระพุทธเจ้าท่านว่าไม่สุด ท่านก็ขอลาไปศึกษาค้นคว้าต่อไปตามแบบของท่าน จนท่านตรัสรู้; แล้วก็**พบนิพพานจริง นิพพานอย่างพุทธบริษัท ก็คือความสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งปวง, สิ้นราคะ โทสะ โมหะ.** นี่เป็นนิพพานแท้จริง สมบูรณ์ และยุติ ไม่ปรากฏว่าใครจะค้นหาพระนิพพานให้ดีไปได้กว่านี้.

นี่เรารู้ว่า นิพพาน นิพพาน นั้นน่ะ เป็นที่ต้องการของคนมาตามลำดับๆ นับตั้งแต่มนุษย์คนแรก มารู้จักเรื่องความเย็น ความเย็นกาย เย็นใจ เย็นอกเย็นใจ

ตั้งแต่คนคนแรกมาทีเดียว. แล้วมนุษย์นี่ก็ค้นคว้าเรื่องนิพพานมาตามลำดับ ๆ : มองดูในฐานะเป็น*วัฒนธรรม* มันก็ได้, มองดูในฐานะเป็น*ศาสนา* มันก็ได้; เดี๋ยวนี้เราจะมองดูกันในฐานะที่ว่าเป็นศาสนา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนา. ใครมีวิธีทำให้เย็นได้อย่างไร ? ความเย็นแต่ละอย่างนั้นจัดเป็นนิพพานได้ทั้งนั้น, แต่มันในระดับน้อย ๆ ระดับต่ำ ๆ ระดับต้น ๆ, และมันก็ค่อย ๆ สูงขึ้นมา ๆ จนถึงระดับสูงสุด.

นิพพาน โดยประวัติศาสตร์

เป็นอันว่า จะเหลือบดูกันในทางประวัติศาสตร์, ตรวจดูโดยทางประวัติศาสตร์ ก็รวบรวมเอาเรื่องทั้งหมดนี้ขึ้นมาดู. นับตั้งแต่ว่า มันเป็นเรื่องที่คู่กันมากับวิวัฒนาการของมนุษย์ วิวัฒนาการของมนุษย์ในด้านจิตใจสูงขึ้นมาอย่างไร ? สูงขึ้นมาอย่างไร ? สูงขึ้นมาอย่างไร ? มีประวัติศาสตร์อย่างไร ? เราก็จะพบว่า **เรื่องของพระนิพพาน ก็มีอยู่ในประวัติศาสตร์แห่งวิวัฒนาการทางจิต ทางวิญญาณของมนุษย์ตั้งแต่รู้จักเย็น** : คนแรกรู้จักคำว่าเย็น คนคนแรกก็พูดขึ้นว่า

นิพพาน ในความหมายที่ว่า *เย็น.* เมื่อมนุษย์ไม่มีภาษาพูด, มันก็ไม่มีภาษาพูด; พอมนุษย์รู้จักสิ่งที่เรียกว่าเย็น หรือเป็นความเย็น แล้วก็ใช้ภาษาพูดขึ้นเป็นคำแรกว่า *นิพพาน นิพพาน* แปลว่า *เย็น ๆ ๆ.*

ถ้าจะดูประวัติศาสตร์ของภาษาทางภาษา หรือทางจิตใจก็ได้ ของคำคำนี้ ก็แปลว่ามันมีประวัติมาตั้งแต่ว่า *เริ่มรู้จักความเย็นของวัตถุ* เช่นถ่านไฟแดง ๆ เย็นก็ว่า *ถ่านไฟนิพพาน;* ข้าวต้มร้อนยังกินไม่ได้ ก็ต้องรอจนข้าวต้มนั้นเย็นกินได้ คือนิพพาน, **ข้าวต้มมันนิพพาน** จึงกินได้. *การทำอะไรให้เย็นลง* นี่เขาเรียกว่า *ทำให้มันนิพพาน;* เช่นช่างทองเอาน้ำรดลงไปบนแท่งทองที่กำลังหลอมเสร็จใหม่ ๆ ให้มันเย็นลง ก็เรียกว่า **ทำแท่งทองนั้นให้นิพพาน,** นั่นน่ะคำว่านิพพานมันหมายความว่าอย่างนี้. นี่เป็นเรื่องทางวัตถุทั้งนั้น. กระทั่งว่าใช้กับ *สัตว์เดรัจฉาน ที่หมดฤทธิ์ หมดพิษร้าย หมดอันตราย* ก็เรียกว่า **มันนิพพาน.**

สูงขึ้นมาถึง*เรื่องทางจิต* : มนุษย์พวกแรกให้ความหมายแก่คำว่านิพพานน่ะ, มนุษย์พวกแรกที่ให้ความหมายแก่คำว่านิพพานน่ะ จิตเขายังต่ำอยู่ เขาเลย

ทึกทักเอาว่า *ความสมบูรณ์ทางกามารมณ์ หยุดความกระหายนั้นเสียได้* แม้ชั่วคราว นั่นแหละก็เรียกว่า **นิพพาน** เพราะมันเย็นเหมือนกัน. ที่จริงอย่างน้อยมันก็ถูกของเขาบ้างเหมือนกัน : เมื่อไปสำเร็จความใคร่อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วจิตมันก็เย็นลงพักหนึ่ง ขณะหนึ่ง ก็เรียกว่านิพพานในระดับนั้น ของคนพวกนั้น. ต่อมาพวกที่สูงขึ้นไป ก็พบเรื่องว่า *เย็นด้วยอำนาจของสมาธิประเภทรูปฌาน* เชื่อกันอย่างนี้พักหนึ่ง. ต่อมาพวกที่ค้นพบถึงอรูปฌาน ก็เสนอ**อรูปฌานเป็นนิพพาน** แล้วก็เป็นนิพพานชนิดที่ยังไม่ถึงที่สุด; แต่ยอมรับว่าถึงที่สุดกันในสมัยพุทธกาล. จนพระพุทธเจ้าได้เกิดขึ้น จึงได้*ทรงแสดงนิพพานที่สูงไปกว่านั้น* คือสูงไปกว่าอรูปฌาน จะเรียกว่า**นิโรธสมาบัติที่สิ้นอาสวะ**ก็ได้ หรือจะเรียกว่า**ความสิ้นอาสวะ สิ้นกิเลส สิ้นอาสวะทั้งปวง**ก็ได้; นี่คือนิพพานเย็นสนิท **เย็นไม่มีอะไรเหลือเชื้อสำหรับจะร้อนอีกต่อไป.**

นี่ *ประวัติศาสตร์ของคำว่านิพพาน* มันมีอยู่อย่างนี้; ถ้าศึกษาให้เข้าใจก็จะรู้เรื่องนิพพานดีขึ้น เพียงพอที่จะเอาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้; ซึ่งเราจะได้วินิจฉัยกันต่อไป.

ทีนี้ก็จะดู**เรื่องของนิพพาน ในระดับพุทธ-ศาสนา;** คือที่สูงขึ้นมาถึงระดับพุทธศาสนานี่ เราจะดูว่า *มันมีเรื่องราวอย่างไร, เกี่ยวพันกันอย่างไร, กับอะไร.*

หลักธรรมพื้นฐานของนิพพาน

เมื่อจะดูกันโดยพื้นฐาน *หลักธรรมชั้นลึก* ชั้นพื้นฐานในพระพุทธศาสนานี้แล้ว ก็อาศัยหลักธรรมะที่กล่าวไว้ว่า *ธรรมชาติของจิตนั้นประภัสสร แต่มันเศร้าหมองเพราะกิเลสเป็นอาคันตุกะเข้ามา.* นี่เป็นบาลีที่เคยพูดกันหลายครั้งหลายหนแล้วว่า *ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ –ธรรมชาติของจิตเดิมแท้นั้นประภัสสรคือเรืองแสง แต่ว่ามันเศร้าหมองแล้ว เพราะอุปกิเลสจรมา.* หมายความว่าจิตที่ไม่มีอุปกิเลส จิตเมื่อไม่มีอุปกิเลส เมื่อกำลังไม่มีอุป-กิเลส ตามธรรมชาติเดิมของมันนั้น มันประภัสสร.

ประภัสสรนี้ไม่ใช่บริสุทธิ์ อย่าเข้าใจถึงว่า บริสุทธิ์ มันหมายความว่าเรืองแสง เรืองแสงคือมีแสงรัศมีผ่องใสออกมา เพราะไม่มีกิเลสครอบงำ. พอมีกิเลสเกิดขึ้นครอบงำ มันก็ไม่ประภัสสร มันก็เศร้าหมอง ไม่

ประภัสสร. นี่แสดงอยู่แล้วว่า จิตประภัสสรนั้นกลับไม่ประภัสสรก็ได้. ตามธรรมชาติเดิมประภัสสร แต่แล้วก็ไม่ประภัสสรก็ได้.

เพื่อเข้าใจคำว่า "ประภัสสร–เรืองแสง" นี่, ทางวัตถุนั้นมีคำกล่าวไว้ในบาลีพอให้สังเกตได้ว่า เช่นว่าเหล็กเอามาสุมไฟให้ร้อน ก็เป็น*เหล็กสีเหลือง* เพราะความร้อนเรียกว่า สีเหลืองนี่ประภัสสรกว่าเหล็กที่ไม่ได้เผาไฟ. ทีนี้สุมไฟต่อไปอีกจน*เหล็กมีสีเหลืองอ่อนมาก* ก็ประภัสสรกว่าสีเหลืองทีแรก. สุมไฟจน*เหล็กกลายเป็นสีขาว* ก็คือประภัสสรถึงที่สุด. นั่นน่ะคือความเป็นประภัสสร, ไม่ได้หมายความว่าบริสุทธิ์, แต่หมายความว่า*เรืองแสง.*

สรุปความว่า *ประภัสสร* นั้นไม่ใช่บริสุทธิ์ *คือเรืองแสง;* ลักษณะเรืองแสงยังไม่บริสุทธิ์ ก็เพราะว่ามันกลับไม่ประภัสสรได้.

จิตนี้ก็เหมือนกัน, จิตธรรมดาเมื่อไม่มีกิเลสใดๆ ครอบงำก็เป็นจิตประภัสสร; ครั้นจิตตั้งอยู่ในปฐมฌานก็เป็นจิตที่ประภัสสรกว่า; ครั้นจิตตั้งอยู่ในทุติยฌานก็เป็นจิตที่ประภัสสรกว่า; ครั้นตั้งอยู่ในตติยฌาน จตุตถ-

ฌานขึ้นไป ก็เป็นจิตที่ประภัสสรกว่า; กระทั่งว่าจิตที่ตั้งอยู่ในอรูปฌาน ก็ประภัสสรถึงที่สุด. เหมือนกับว่าเหล็กที่เผาให้แดงทีแรกแดงประภัสสรกว่าเมื่อยังไม่ได้เผา; พอเหลืองก็ประภัสสรกว่าเมื่อแดง; พอเหลืองอ่อนก็ประภัสสรกว่าเมื่อเหลืองธรรมดา; เมื่อขาวโชนก็ประภัสสรกว่า; อย่างนี้เป็นต้น. แต่ให้รู้ไว้ว่า *ความเป็นประภัสสรนั้นไม่ใช่บริสุทธิ์ เพราะมันยังกลับไม่ประภัสสรได้.* จิตตามธรรมชาติเป็นประภัสสรอย่างนี้.

บางคนพูดว่า จิตประภัสสร คือภวังคจิต นั้นไม่ถูก เพราะภวังคจิตนั้นไม่มีการกำหนดอารมณ์. จิตประภัสสรนี้แม้มีอารมณ์ก็ได้ มันก็ประภัสสรได้, ขอแต่**อย่ามีกิเลสก็แล้วกัน**. จิตประภัสสรจึงไม่ใช่ภวังคจิต. แต่ดูว่ามันจะเป็นเรื่องที่เกินขอบเขตที่คนธรรมดาจะรู้เรื่องศัพท์ เรื่องคำเหล่านี้เสียแล้ว ก็จะไม่กล่าวถึง ขอกล่าวแต่คำว่า *"ประภัสสร"* คือ *เรืองแสง.*

จิตนี้ประภัสสรหรือเรืองแสงอยู่ตามธรรมชาติเป็นปกติ พอมีกิเลสหรืออุปกิเลสเกิดขึ้น ก็ไม่ประภัสสร คือเป็นจิตเศร้าหมอง ถ้าไม่มีกิเลสมาก็เป็นจิตประภัสสร. จิตนี้จะบริสุทธิ์เพราะไม่มีอุปกิเลสเข้ามา, ถ้าทำให้กิเลส

ครอบงำไม่ได้ มันก็เป็นประภัสสรถาวรนั่นเอง. เราจึงจับหลักได้ว่า **จิตไม่ประภัสสรเพราะกิเลสเข้ามา, จิตจะผ่องใสเพราะกิเลสไม่เข้ามา;** ผู้ใดมีความรู้อย่างนี้ผู้นั้นก็มีความเข้าใจ มีความตั้งใจที่จะทำ *จิตตภาวนา* คือ *ทำจิตให้เจริญ* ให้จิตนั้นเจริญ ๆ ๆ ๆ จนกลับเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสไม่ได้, การประภัสสรของจิตก็เลยเป็นการถาวร ประภัสสรถาวร.

ตามธรรมชาติ ประภัสสรชั่วคราว; ครั้นได้อบรม ๆ ๆ ๆ ถึงที่สุดแล้ว การเป็นประภัสสรก็ตายตัว, นี่คือ**นิพพานที่สมบูรณ์.** *ความที่จิตเป็นประภัสสรอย่างตายตัว* กลับมาสู่ความเศร้าหมองไม่ได้ ซึ่งเป็นเพราะการอบรมจิตนั้นดีแล้ว นี่เรียกว่า*มันนิพพาน.* หลักเรื่องจิตประภัสสรเป็นหลักเบื้องต้น หรือหลักพื้นฐานของคำว่า **"นิพพาน"** ถ้าจะเรียกจิตประภัสสรว่า **นิพพาน** ก็คือนิพพานชั่วขณะ นิพพานน้อย ๆ นิพพานไม่แท้จริง นิพพานที่กลับเป็นไม่นิพพานได้, นั่นคือ**จิตประภัสสรตามธรรมชาติ.** ครั้นมาอบรมให้ถึงที่สุดจนไม่เปลี่ยนแปลง เป็นประภัสสรถาวร อันนี้คือ**ลักษณะของนิพพาน.** ผู้ใดทราบว่า จิตมีลักษณะอย่างนี้; ผู้นั้นก็จะประกอบ

จิตตภาวนา คือการอบรมจิตสูงขึ้นไป ๆ ๆ จนจิตอยู่ในสภาพที่กิเลสเกิดไม่ได้อีกต่อไป, ก็เป็น **ประภัสสรถาวร.** นี้เรียกว่า***โดยหลักพื้นฐานเรื่องนิพพาน*** : ดูที่เรื่องจิตตามธรรมชาติเป็นของประภัสสร แล้วกลับเศร้าหมองได้; ทีนี้ก็อบรมจิตนั้นๆ ๆ จนให้มันกลับเศร้าหมองไม่ได้ ก็เป็น**ประภัสสรถาวรตลอดกาล.** นี้คือความหมายของนิพพาน โดยอาศัยหลักการที่เรียกว่าประภัสสรหรือไม่ประภัสสร.

หลักธรรมทั่วไปของเรื่องนิพพาน

ทีนี้ก็ดูต่อไป ๆ ซึ่งจะเป็นหลักได้; ก็มีอยู่หลายระบบที่จะอธิบาย หลายรูปแบบที่จะอธิบาย :–

โดยทั่วไป ท่านจะกล่าวว่า **ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ นี้เป็นนิพพาน**, ความไม่ปรากฏแห่งราคะ โทสะ โมหะ นี้เป็นนิพพาน. ถ้าว่ามันไม่ปรากฏชั่วคราว ก็เป็น*นิพพานชั่วคราว;* ถ้ามันไม่ปรากฏตลอดไป มันก็เป็น**นิพพานสมบูรณ์.**

ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ; ถ้าสิ้นจริงๆ นั้นมันสิ้นเด็ดขาด ก็เป็นสิ้นโดยสมบูรณ์ เป็น**นิพพานโดย**

สมบูรณ์, แต่ถ้าราคะ โทสะ โมหะ ไม่ปรากฏเพียงครั้งคราว เพราะเหตุปัจจัยบางอย่าง แล้วกลับมาปรากฏอีก อย่างนี้ก็เรียกว่า**นิพพานชั่วคราว.** บาลีใช้คำว่า *กุปปธรรม* แปลว่า *กลับ*, *ย้อนกลับได้*; *อกุปปธรรม* แปลว่า *ย้อนกลับไม่ได้.* ความสิ้นกิเลสชนิดย้อนกลับได้ก็เป็น กุปปธรรม เป็นนิพพานชั่วคราว; ถ้าความสิ้นกิเลสเด็ดขาดสมบูรณ์ ไม่กลับมาได้ก็เป็น อกุปปธรรม ก็ไม่ชั่วคราว คือตลอดกาลเป็นนิพพานตลอดกาล. ความสิ้นกิเลสหรือความไม่มีกิเลส ปรากฏชั่วคราว นี่เป็นนิพพานชั่วคราว; ความไม่ปรากฏแห่งกิเลสโดยเด็ดขาดเลย ก็เป็นนิพพานที่สมบูรณ์. หลักอย่างนี้ก็มี; ก็พอจะเข้าใจได้ว่าเช่นเดียวกับประภัสสรชั่วคราว และประภัสสรสมบูรณ์นั่นเหมือนกัน. **ความไม่ปรากฏแห่งกิเลสในลักษณะใด ๆ ก็สงเคราะห์ลงได้ในคำว่า นิพพานชั่วคราว.**

ทีนี้ที่กล่าวไว้อย่างวิจิตรไพเราะลึกซึ้ง ท่านกล่าวว่า **ความดับสิ้นไปแห่งอหังการมมังการมานานุสัยโดยเด็ดขาด นี่ก็เป็นนิพพาน.** นี่ท่านกล่าวมุ่งไปยัง

ตัวที่ทำให้เกิดทุกข์. แล้วท่านกล่าวให้หมดจดสิ้นเชิง ก็เรียกชื่อเสียยืดยาวว่า อหังการมมังการมานานุสัย; คำเดียวยาวเฟื้อยว่า *อหังการมมังการมานานุสัย* แปลว่า *ความเคยชินแห่งการเกิดความสำคัญมั่นหมาย ว่าเรา ว่าของเรา. อหังการะ มมังการะ แปลว่า เรา ว่าของเรา, มานานุสัย แปลว่า ความเคยชินแห่งการเกิดความยึดถือหมายมั่น,* อหังการมมังการมานานุสัย แปลว่า ความเคยชินแห่งการเกิดความยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเรา.

ถ้าความเคยชินแห่งความสำคัญมั่นหมายว่าเราว่าของเราหมดไป ก็หมายความว่ากิเลสมันหมดไป; มันจะหมดความสำคัญมั่นหมายว่าเราว่าของเราได้ เพราะว่ากิเลสนั้นมันสิ้นไป.

ทีนี้ท่านพูดให้มันลึกไปกว่านั้น ก็พูดว่า *ความเคยชินแห่งการที่จะเกิดกิเลสชนิดนั้น ความเคยชินที่จะเกิดกิเลสชนิดนั้นสิ้นไป;* ก็หมายความว่า *ความเคยชินที่จะเกิดกิเลส,* ความเคยชินที่จะเกิดกิเลส ไม่ใช่ตัวกิเลสโดยตรง; ตัวกิเลสโดยตรงสิ้นไป, แต่ถ้าความเคยชินที่จะเกิดกิเลสที่เรียกว่าอนุสัยมันเหลืออยู่, มันก็เกิดอีก; ท่านจึง

กล่าวลึกลงไปถึงข้างล่างสุดว่า *ความเคยชินที่สะสมไว้สำหรับจะเกิดกิเลสน่ะมันสิ้นไป.* ในที่นี้ก็คือความเคยชินที่จะเกิดความสำคัญมั่นหมายว่าเรา ว่าของเรา นั่นแหละสิ้นไป.

เราต้องรู้เรื่องนี้ ในชีวิตธรรมดาสามัญของคนเรานี่. คนเราถ้ามีความรู้เรื่องนี้แล้ว เราจะรู้ว่า*เรานี่จะเกิดความรู้สึกเป็นตัวเรา เป็นของเรา ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน.* **เกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที.** ท่านกล่าวโดยสรุปว่า เกิดในขันธ์ทั้ง ๕ นั่นแหละ : ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ นั่นน่ะ; นี่ขันธ์ ๕. ขันธ์ ๕ ก็คือเรื่องในชีวิตประจำวันนั่นแหละ. ถ้า*เกิดในรูปธรรม* ก็รูปธรรมนั่นนี่ ว่าร่างกายนี้*เป็นเรา* ร่างกายนี้*เป็นของเรา,* เงินทองข้าวของ*เป็นเรา เป็นของเรา,* นี่เป็นเรื่องวัตถุ เรื่องรูปไป ก็เกิดความเคยชินว่าเป็นเราเป็นของเราก็ได้. ทีนี้**ความรู้สึกคิดนึก**ในใจ ที่มันเป็นเวทนา–รู้สึกสุขทุกข์ ที่เรารู้สึกอยู่เป็นประจำวันนี่, เอาตัวนั้น*เป็นตัวเราเป็นของเรา*ก็ได้; เพราะมันรู้สึกได้นี่ รู้สึกว่าเป็นสุขเป็นทุกข์ได้แล้วก็เอาให้มันเป็นตัวเสีย, หรือว่าสุขทุกข์นั้นมันเป็นของเรา ก็เอาเป็นของ

เราเสีย; เกิดความรู้สึกว่า*ตัวเรา*ก็ได้ เกิดความรู้สึกว่า*ของเรา*ก็ได้ ในเวทนานั้น. *ในสัญญา –สำคัญมั่นหมายอย่างนั้นอย่างนี้* ก็เหมือนกัน. *ในสังขาร –คิดนึกอย่างนั้นอย่างนี้*ก็เหมือนกัน. *ในวิญญาณ –รู้แจ้งสิ่งนั้นสิ่งนี้ว่า ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าอะไรๆ* นี่ก็เหมือนกันแหละ; ถูกยึดถือเอาว่า*เป็นตัวเรา*ก็ได้ หรือว่า*เป็นของเรา*ก็ได้, วิญญาณที่เป็นตัวเราก็ได้ เป็นวิญญาณของเราก็ได้. ขันธ์ทั้งห้าคือ ทุกสิ่งเลย. ถ้าพูดว่าขันธ์ทั้งห้า ก็หมายถึงทุกสิ่งเลย, เราเคยยึดถือว่าตัวเรา ว่าของเรา. ถ้าไม่เรียนก็ไม่รู้เรื่องนี้, ถ้าเรียนก็จะรู้ว่า ที่เรารู้สึกคิดนึกอย่างนั้นอย่างนี้ มันเป็นไปในลักษณะที่ยึดถืออะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ว่าตัวเราว่าของเราเสมอไป. ดังนั้นในชีวิตประจำวันนี้ เราจึงรู้สึกเป็นทุกข์ยังไงล่ะ เพราะว่าเราสะสมความเคยชินที่จะยึดถือว่าเรา ว่าของเราไว้ให้มันมากเหลือเกิน. เรายึดถือว่าเป็นเรา เป็นของเราครั้งหนึ่ง แล้วมันก็สะสมความเคยชินที่จะเป็นเช่นนั้นไว้อีกหน่วยหนึ่งหรือครั้งหนึ่ง. ยึดถืออย่างนั้นวันหนึ่งไม่รู้กี่ครั้ง กี่สิบครั้ง มันก็เลย*มากเป็นนิสัย* เรียกว่า*เป็นความเคยชินที่จะเกิดความยึดถือว่าเรา ว่าของเรา.*

ถ้าอันนี้, ถ้าความเคยชินนี้มันหมดสิ้นเกลี้ยงไปจริงๆ ไม่เหลือจริงๆ ก็พอจะเรียกว่า **นิพพานจริง นิพพานสมบูรณ์ นิพพานถาวร** ได้เหมือนกัน. ทีนี้มันยากที่จะเป็นอย่างนั้น แม้แต่จะระงับไปบางส่วนก็ยังทำยาก เราพร้อมที่จะเกิดความรู้สึกเป็น*ตัวเรา* เป็น*ของเรา* หรือเดือดขึ้นมาเป็น*ตัวกู* เป็น*ของกู* อยู่เสมอ. นั่นแหละคือปัญหาประจำวันในชีวิตของคนเรา แต่เราไม่ได้สังเกต เราไม่รู้จักเรียก เราไม่รู้จักใช้คำเหล่านี้ เพราะเราไม่ได้เรียน; เดี๋ยวนี้ก็มาบอกให้รู้เสียว่า มันเรียกกันว่าอย่างนี้แหละ. เราเกิดความรู้สึกในสิ่งใดก็ได้ เป็นตัวเราก็ดี เป็นของเราก็ดี ครั้งหนึ่งๆ นี้มันมีอยู่ตลอดทั้งวัน หรือตลอดเวลาที่ยังตื่นอยู่ ยังไม่หลับ จนกระทั่งตาย. ถ้าอันนี้มันเกิดหมดไปจริงๆ ก็เรียกว่า**นิพพาน**ได้, ถ้ามันหมดไปไม่จริง คือหมดไปเป็นครั้งเป็นคราวก็คงเป็น**นิพพานชั่วคราว นิพพานชั่วขณะ** ต่อไปตามเดิม.

สรุปให้สั้นที่สุดว่า ถ้าว่าอหังการมมังการมานานุสัยหมดเด็ดขาดไปจริง ก็เป็นนิพพานจริง; หมดไปเพียง

ชั่วคราว ไม่เด็ดขาด ก็เรียกว่านิพพานชั่วคราว. นี้ก็เป็นลักษณะบอกให้รู้ว่านิพพานเป็นอย่างไร เป็นอย่างไร? คืออะไร คืออะไร? นี่ได้อย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน.

ทีนี้ข้อต่อไปที่จะตอบคำถามว่า **นิพพานคืออะไร ?** ก็คือ**ความดับแห่งภพ** มีบาลีว่า ภวนิโรโธ นิพฺพานํ. *ภวนิโรโธ นิพฺพานํ –ความดับไม่แห่งภพ นั่นแหละคือนิพพาน.* คำว่า "*ภพ ๆ*" นี้ เรามันไม่เข้าใจว่าคืออะไร? เราเข้าใจว่าเป็นพื้นพิภพ เป็นจักรวาล เป็นโลกเป็นอะไรเสีย. ที่จะไปดับโลก ดับจักรวาล ดับพิภพนี้มันก็คนละเรื่อง.

"*ภพ ๆ*" นี่คือเราสำคัญตัวว่าเป็นอะไร อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เรียกว่า*ภพหนึ่ง;* มีอยู่ในจิตใจของเรา : เรา *ทำผิด*เมื่อผัสสะ, เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน แล้ว*เกิดภพ* คือ *สำคัญว่าเราเป็นอะไร เรากำลังเป็นอะไร* นี่คือภพภพหนึ่ง มันจึงมีละเอียดมากนับไม่ไหวว่าจะมีกันสักกี่อย่าง หรือกี่ชนิด; แต่ถ้า*มีความสำคัญมั่นหมายว่าเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง* แล้วก็*ภพหนึ่ง*แหละ. เช่นรู้สึกในฐานะเป็นผู้หญิง ในฐานะเป็นผู้ชาย ในฐานะเป็นผู้ได้ ผู้เสีย ผู้แพ้ ผู้ชนะ ผู้สุข ผู้ทุกข์ ผู้อะไรก็ตาม เรียกว่า*ภพหนึ่ง ภพหนึ่ง.*

คำว่า "**ภพ**" นี่มัน**เกิดอยู่ในจิตใจ**; และก็เกิดในจิตใจ ก็ทำให้ชีวิตนั้นหรือบุคคลนั้นอยู่ในภพอย่างนั้น; เช่นว่าจิตใจอิ่มเอิบไปด้วยกาม ก็เรียกว่า*เกิดในกามภพ* : ขณะที่เขามีจิตใจอิ่มเอิบอยู่ด้วยกาม เรียกว่าเขาเกิดอยู่ในกามภพ หรือเป็นกามภพ, ถ้าเขาอิ่มเอิบอยู่ด้วยสมาธิที่เป็นรูปฌาน เขา*ก็เกิดในรูปภพ* กำลังเกิดอยู่ในรูปภพ, ถ้าเขาอิ่มเอิบอยู่ในความสุขของอรูปฌาน ก็เรียกว่า*เขาเกิดอยู่ในอรูปภพ.* นี่ชั้นใหญ่ๆ ชั้นหลักใหญ่ๆ; แต่ชั้นเบ็ดเตล็ดหยุมหยิมๆ ไปหมดนี่ มันนับไม่ไหวหรอก, *คือเขาจะต้องมีความรู้สึกว่าเขาเป็นอย่างไร อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ* : เขาเป็นผู้ได้ ผู้เสีย ผู้แพ้ ผู้ชนะ หรือแล้วแต่เรื่องมันทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาในใจว่าเขาเป็นอย่างไร นั่นคือ*ภพ.* ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่าภพจึงมีมากมีมากให้เลือก เป็นหรือเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมันอยู่ทุกวันๆ มากๆ ทุกคนๆ นี้เรียกว่าภพๆ ๆ ๆ จนนับไม่ไหว. ถ้า**ภพอย่างนี้หยุดขาดไป ก็เป็นนิพพาน.**

การปฏิบัติที่จะดับภพ นี้ก็มีอยู่โดยเฉพาะ; คือรู้**เท่าทันในผัสสะ** ควบคุมผัสสะไม่ให้ปรุงเวทนา ตัณหา อุปาทาน โดยอวิชชา, เมื่อนั้นดับภพ. ดับไม่เด็ดขาด

ก็เป็นการดับชั่วคราว ก็เป็นนิพพานชั่วคราว; ถ้า**ดับเด็ดขาด** ก็เป็น**นิพพานโดยสมบูรณ์.** แม้การปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานโดยสมบูรณ์ ก็มีการดับภพ ในลักษณะอย่างนี้แหละ; หากแต่ว่ามันเด็ดขาดและสมบูรณ์, และมันเป็นการสิ้นสุดลง มันไม่กลับเกิดอีก.

เดี๋ยวนี้เราดับภพเล่นๆ กันไปทั้งนั้น. รู้สึกตัวชั่วประเดี๋ยวประด๋าว แล้วก็ไม่เป็นทุกข์ ไม่มีภพ. เดี๋ยวๆ ก็มีภพอีก, เดี๋ยวก็มีภพอีกๆ, เพราะว่ามันพร้อมที่จะมีภพอยู่เสมอ; เพราะว่าไม่มีสติปัญญา ไม่มีญาณ มรรคญาณ ผลญาณที่จะตัดเสียซึ่งอวิชชาที่จะมาครอบงำในขณะแห่งผัสสะ. ผัสสะๆ มันมีอวิชชาปรุงเป็นเวทนาตัณหาอุปาทานแล้วก็ภพ; เป็นเรื่องใหญ่มาก. นี่น่าสนใจมาก แล้วก็ไม่มีใครสนใจ; ไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าภพ ทั้งที่ตัวเองนี่วนเวียนอยู่ในภพๆ ๆ ๆ นี่วันหนึ่งไม่รู้กี่สิบอย่างกี่ร้อยอย่าง ก็ไม่รู้จักคำว่าภพ; มันก็จะต้องเป็นไปตามภพ : เดี๋ยวเป็นกาม, เดี๋ยวเป็นรูป, เดี๋ยวเป็นอรูป; แต่ส่วนมากที่สุดก็เป็นกาม เป็นกามภพ. และ*ในกามภพ*นี่ก็มีชนิดปลีกย่อยนับไม่ไหว ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ, แล้วก็อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น

เป็นหลายชั้น หลายระดับ หลายขนาด เรียกว่าอยู่ในภพ. เกิด–ดับเป็นภพ เวียนว่ายอยู่ในภพ ในชีวิตประจำวัน จนนับไม่ไหว. ถ้าภพชนิดนี้มันดับไปไม่มีเหลือ ไม่มีกลับมาอีก เป็น**นิพพานสมบูรณ์**; ถ้าภพอย่างนี้มันดับไปไม่เด็ดขาด มันกลับมาอีกได้ ก็เป็น**นิพพานชั่วคราว** นี่เรารู้เรื่องนิพพานได้โดยการศึกษาเรื่องภพ.

ทีนี้ก็จะดูกันให้ละเอียดว่ามันมีอะไรอีก ดูต่อไปอีกเพื่อจะรู้จักลักษณะหรือเรื่องราวของนิพพาน. **เมื่อใดจิตไม่มีอุปาทาน** เมื่อใดจิตว่างจากอุปาทาน–ยึดถือหมายมั่นเป็นตัวเรา เป็นของเรา; **เมื่อนั้นก็เป็นนิพพาน.** ถ้าจิตไม่มีอุปาทานเด็ดขาด ก็เป็นนิพพานสมบรูณ์เด็ดขาด, ถ้าจิตไม่มีอุปทานเพียงชั่วครั้งชั่วคราว ก็เป็นนิพพานชนิดชั่วครั้งชั่วคราว. นี่เรียกว่าเป็นนิพพานที่จะสังเกตได้เอง รู้สึกได้ด้วยตนเอง.

เมื่อเกิดการสัมผัสรูป, ตาสัมผัสรูป หรือหูสัมผัสเสียงก็ตาม ที่น่ารัก ที่น่าพอใจ, แล้วจิตนั้นมันก็มิได้เพลิดเพลินในความน่ารักน่าพอใจของอารมณ์นั้น ไม่พร่ำสรรเสริญอยู่ในใจคือไม่หลง และไม่สยบมัวเมาอยู่ในอารมณ์นั้น, อารมณ์นั้นก็ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ,

มันไม่มีความกำหนัด ไม่มีความยึดถือ มันก็ไม่มีวิญญาณที่กิเลสตัณหาอาศัย. **การที่วิญญาณไม่มีตัณหาอาศัยเรียกว่ามันไม่มีอุปาทาน,** วิญญาณนั้นไม่มีอุปาทานไม่เป็นอุปาทาน; เมื่อไม่มีอุปาทานหรือไม่เป็นอุปาทาน**ก็นิพพาน,** นิพพานชนิดทิฏฐธรรม. *ทิฏฐธรรม* คือ*ผู้นั้นรู้สึกอยู่ได้ด้วยตนเอง* ว่าเดี๋ยวนี้จิตของเรานั้นมันไม่มีอุปาทาน เพราะว่ามันไม่ไปหลงเพลิดเพลินยินดีพร่ำสรรเสริญสยบมัวเมาในอารมณ์ที่เข้ามาสู่จิต เพราะว่าจิตนี้ได้รับการศึกษา หรือได้รับการฝึกฝน หรือจิตต-ภาวนานะมีอย่างมากพอ จนทำให้ไม่เกิดตัณหาอุปาทานขึ้นในจิต หรือจิตไม่มีตัณหาอุปาทานอาศัย เรียกว่าวิญญาณหรือจิตนี้ไม่มีอุปาทาน. **ความไม่มีอุปาทานในจิตนั่นแหละคือทิฏฐธรรมนิพพาน –นิพพานที่ผู้นั้นรู้สึกสัมผัสได้ด้วยตนเองว่าเป็นอย่างไร.** ก็ใช้คำว่าทิฏฐธรรมะ, ทิฏฐธรรม –ผู้นั้นรู้สึกได้ด้วยตนเองว่าเป็นอย่างไร, คำเดียวกับคำว่า*สันทิฏฐิโก –รู้แจ้งด้วยตนเอง*นั่นแหละ รู้สึกอยู่ด้วยตนเอง; เดี๋ยวนี้ก็ว่า*รู้สึกอยู่ด้วยตนเองในนิพพานนั้นว่าเป็นอย่างไร* คือความที่จิตไม่มี

ตัณหาอุปาทาน นั่นแหละเป็นนิพพานว่างจากความทุกข์ทั้งปวง.

การแบ่งและการจัดชนิดลักษณะของนิพพาน

ความเป็นนิพพานนี่ ก็มีแบ่งได้ว่าเป็นอย่างชั่วคราวหรืออย่างเด็ดขาดตลอดไป. ถ้าเป็นอย่างชั่วคราวก็เรียกว่า *"กุปปธรรม –กลับกำเริบอีกได้"*; ถ้ามันเด็ดขาดก็เป็น*อกุปปธรรม –กลับกำเริบอีกไม่ได้*. แต่การแบ่งแยกพระนิพพานเป็น ๒ ชนิดนี้ละเอียดมากไปกว่านั้น จึงมีการแบ่งแยกว่านิพพานมีอุปาทิเหลือ คือมีเชื้อเหลือ; และนิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ คือไม่มีเชื้อเหลือ. การสิ้นไปแห่งกิเลส ดับไปแห่งกิเลสนั้น, ถ้ายังไม่สิ้นอุปาทิโดยประการทั้งปวงแล้ว คนนี้จะยังรู้สึกสุขหรือทุกข์ได้ ยังรู้สึกต่อเวทนาได้ ยังมีเวทนาได้ *เป็นพระอรหันต์ที่รู้สึกต่อเวทนาได้อยู่* อย่างนี้เรียกว่า *สอุปาทิเสสนิพพาน –นิพพานที่ยังมีอุปาทิ คือเชื้อเหลือ.* ถ้าสูงไปกว่านั้นเวทนาใดๆ ไม่มีความหมาย เวทนาเป็นของเย็นสนิท, ท่านใช้คำว่าเย็นสนิท, ภิกษุนั้นไม่รู้สึกเพลิดเพลินแล้วคือไม่หวั่นไหวไปตามเวทนานั้นแล้ว; อย่างนี้เรียกว่า

อนุปาทิเสสนิพพาน –นิพพานที่ไม่มีเชื้อเหลือ เป็น*พระอรหันต์ชนิดที่กลับรู้สึกหวั่นไหวในเวทนาใดๆ ไม่ได้* คือจะไม่รู้สึกดิ้นรนในเวทนาเพราะเวทนาเป็นของเย็น.

ที่เห็นได้ง่ายๆ เช่นว่า พระอรหันต์นิพพานเพราะความเจ็บหนัก หรือพระอรหันต์บางองค์ในเรื่องที่กล่าวไว้น่าอัศจรรย์ว่า เสือกัด กัดกินเรื่อย กัดกินเรื่อยๆ ท่านก็ยังทรงดำรงจิตอยู่ได้ ยังรู้สึกในเวทนานั้นอยู่ ยังเอาเวทนานั้นแหละเป็นอารมณ์ของจิต*ตภาวนา* ยังกำหนดอารมณ์นั้นอยู่ คือรู้สึกต่อความเจ็บปวดนั้นอยู่ จนกระทั่งเสือกัดครั้งสุดท้ายท่านก็ตายไปพร้อมกับเป็นพระอรหันต์พร้อมกับชีวิตดับ. นี้เรียกว่า *การปรินิพพานของท่านนั้นมันยังมีเชื้อเหลืออยู่* คือรู้สึกต่อเวทนาอยู่.

พระอรหันต์ที่ไม่รู้สึกต่อเวทนาใดๆ ก็เรียกว่า*นิพพานชนิดที่ดับไม่มีเชื้อเหลือ*คือพระอรหันต์สมบูรณ์; ถ้าจะเรียกกันให้ฟังง่ายๆ ก็พระอรหันต์ที่เก่าที่ถึงขนาดพระอรหันต์ที่เป็นมาถึงขนาด. แต่บางองค์ไม่ต้องรอ จะเป็นถึงขนาดเต็มขนาดเลยก็ได้ ดับไม่มีเชื้อเหลือ; อย่างพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ท่านก็*ตรัสรู้โดยนิพพานชนิดที่ไม่มีเชื้อเหลือ,* คุณสมบัติอันนี้อยู่ประจำตัวท่าน คือมีนิพพาน

ชนิดที่ไม่มีเชื้อเหลือ จนถึงเวลาขันธ์ดับหรือดับขันธ์, ท่านดับด้วยนิพพานชนิดนี้. เราจะต้องกล่าวอย่างถูกต้องว่า **ดับขันธ์ด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน.**

ผู้ที่เราเรียกกันว่าพระพุทธเจ้านี้ ดับขันธ์ด้วยอนุ-ปาทิเสสนิพพาน เพราะท่านได้บรรลุนิพพานชนิดนี้แล้วตั้งแต่ขณะที่ตรัสรู้. ครั้งที่แล้วมาก็พูดกันแล้วว่า พระพุทธเจ้านั้นปรินิพพานไม่ได้; แต่ว่าขันธ์, ร่างกายจิตใจที่ประกอบกันเป็นที่ตั้งที่รองรับความเป็นพระพุทธเจ้า นั้นมันดับได้.

ทีนี้ขันธ์กลุ่มนี้มันดับไปด้วยปรินิพพานชนิดไม่มีเชื้อเหลือ เป็นนิพพานธาตุชนิดที่ไม่มีเชื้อเหลือ ที่ท่านผู้นั้นได้บรรลุแล้วตั้งแต่ในขณะที่บรรลุพระอรหันต์. อย่างนี้เรียกว่านิพพานที่สมบูรณ์ที่สุด ถึงที่สุด แล้วก็ดับอย่างไม่มีเชื้อเหลือ.

ทีนี้ *"ดับขันธ์ๆ"* นี่ เป็นคำที่กำกวม. คำว่า **"ดับขันธ์" นั่นน่ะ คนไม่ต้องตายก็ได้** นี่ต้องฟังดูให้ดี ๆ นะ เพราะว่าคนทั่วไปพอเขาพูดว่าดับขันธ์ๆ เขาหมายถึงตายทั้งนั้นแหละ. นั่นภาษาชาวบ้านพูด ภาษาคนชาวบ้านพูด.

ดับขันธ์โดยที่ไม่ต้องตายก็ยังมี คือทำให้ขันธ์ไม่มีความหมาย ไม่ยึดถือในขันธ์ ขันธ์ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถืออีกต่อไป, อย่างนี้เรียกว่าดับขันธ์เหมือนกัน คือทำให้ขันธ์ทั้งหลายไม่เป็นปัญหาดับปัญหาต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น เพราะขันธ์นั้นเสีย; อย่างนี้ก็เรียกว่าดับขันธ์ได้เหมือนกัน.

เช่นว่าทำให้**รูป**นี้ไม่มีปัญหาที่จะเกิดความทุกข์อีกต่อไป, ทำให้**เวทนา**ไม่มีปัญหาที่เกิดความทุกข์อีกต่อไป, ทำให้**สัญญา**ไม่ให้เป็นปัญหาที่จะเกิดความทุกข์อีกต่อไป, ทำ**สังขาร**หรือทำ**วิญญาณ** นี่ไม่ให้เป็นปัญหาที่จะเกิดความทุกข์อีกต่อไป, ก็เรียกว่า*ดับขันธ์*ได้เหมือนกัน; คือดับเรื่อง หรือดับปัญหา หรือดับความทุกข์อันเกี่ยวกับขันธ์นั้นๆ เสีย ทำให้ขันธ์นั้นๆ ไม่เป็นปัญหา ก็เรียกว่า *ดับขันธ์* เหมือนกัน. ไม่ต้องตาย ดับได้สนิท ทำให้ขันธ์ทั้งห้าไม่มีปัญหาอีกต่อไป ก็เรียกว่า **นิพพาน ๆ** ได้เหมือนกัน. แต่ชาวบ้านเขาว่าดับขันธ์ดับขันธ์แล้วตายเข้าโลงทั้งนั้น; นั่น*ภาษาชาวบ้าน*พูด. แต่ถ้าภาษาผู้รู้ธรรมะพูด จะพูดโดย*ภาษาธรรมะ* แล้วก็ว่า

ดับขันธ์นั่นน่ะคือนิพพาน ดับภพก็คือนิพพาน. **ดับขันธ์ก็คือนิพพาน แต่ไม่ต้องตาย.** ตั้งข้อสังเกตไว้ให้ดีว่าไม่*ต้องตาย* คนนั้นไม่ต้องตาย; แต่*ทำให้ภพหมดความหาย ทำให้ขันธ์หมดความหมาย.*

เอาละ ทีนี้ เราก็จะดูว่า**นิพพาน ๆ** นี่ท่าน**จัดเป็นชนิดเป็นลักษณะอย่าง ?** เมื่อกล่าวโดยที่อยู่ทั่วไป **นิพพาน**ท่าน**จัดเป็นธาตุชนิดหนึ่ง** : *นิพพานธาตุ.* เช่น *สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ.* นิพพานนี้เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เป็น**ธาตุแห่งความดับ.** มันมีความดับที่ไหน ที่นั่นแหละมันเป็นธาตุแห่งความดับ; หรือว่าธาตุแห่งความดับได้ทำหน้าที่ของมันแล้วที่นั่น. เรียกอีกชื่อหนึ่งก็เรียกว่า *นิโรธธาตุ.* นิโรธธาตุ –ธาตุเป็นที่ดับ; คือ นิพพานธาตุก็ธาตุเป็นที่ดับ. คำหนึ่งว่า *นิโรธ,* คำหนึ่งว่า *นิพพาน,* ความหมายเหมือนกันคือ*ดับ,* *นิโรธธาตุ* คือ*ภาวะ*แห่งความดับ, *นิพพานธาตุ* ก็*ภาวะ*แห่งความดับ ถ้ามันมี*ภาวะ*แห่งความดับที่ถึงที่สุด มันก็เป็นนิพพานสมบูรณ์; ดับชนิดชั่วคราวมันก็ไม่สมบูรณ์. โดยเหตุนี้แหละ จึงได้มีคำกล่าวเรียกชื่อนิพพานไว้เป็นหลาย ๆ อย่าง

ด้วยกัน ซึ่งจะยกตัวอย่างมาให้ฟัง เพื่อประกอบความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่านิพพานให้สมบรูณ์ยิ่งขึ้นๆ.

อันแรกที่จะเอามาพูดให้ฟัง ก็คือคำว่า **"ตทังคนิพพาน"**, *ตทังคนิพพาน* แปลว่า *นิพพานด้วยองค์นั้นๆ;* คือท่านเพ่งเล็งไปยังมีอะไรอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดอาการนิพพานขึ้นมา. เมื่อมีความเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามที่เป็นจริงแล้วมันเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด ไม่ยึดถือในขันธ์เหล่านั้น, ก็เรียกว่าขันธ์เหล่านั้นเป็นองค์สำหรับให้เกิดนิพพานนั้น. เมื่อเรามีธรรมะปรากฏในใจ ทำให้ความทุกข์ดับไปก็ความทุกข์นั้นดับไป ด้วยธรรมะนั้น, ธรรมะนั้นชื่อว่า *องค์แห่งการดับทุกข์นั้น.*

ทีนี้ถ้าจะระบุให้ชัด ท่านระบุว่า เมื่อ*มีสมาบัติในรูปฌาน อรูปฌาน* ก็ดี สมาบัตินั้นก็กำจัดความทุกข์นั้นให้หายไปโดยปริยาย, โดย*ปริยาย* เพราะว่าสมาบัตินี้ยังไม่จำกัดความทุกข์โดยสิ้นเชิง, แต่ก็กำจัดความทุกข์ให้เงียบหายหน้าไปได้ตลอดเวลาที่มีสมาบัติ จึง*ถือเอาสมบัตินั้นเป็นตัวการที่จะกำจัดความทุกข์ให้สิ้นไป;* นี้ก็เรียกว่า

ตทังคนิพพาน คือนิพพานด้วยองค์นั้นๆ, แต่ไม่เด็ดขาด. ถ้าว่า**มีสัญญาเวทยิตนิโรธชนิดที่สิ้นอาสวะ** อันนี้จะดับทุกข์สิ้นเชิงเด็ดขาด อันนี้ก็เป็น*นิปปริยาย* เป็น*ตทังคนิพพานที่ดับทุกข์สิ้นเชิง.*

หมายความว่า ต้องมีอะไรอันใดอันหนึ่งเป็นตัวดับทุกข์ นั่นแหละคือ*องค์ที่จะดับทุกข์;* นิพพานนี้จะต้อง*มีองค์สำหรับดับทุกข์* แล้วก็เรียก*นิพพานด้วยองค์นั้น* ๆ. ถ้าองค์นั้นๆ สูงสุดถึงที่สุดเฉียบขาดก็ดับสิ้นเชิงไปเลย; ถ้าองค์นั้นๆ ไม่สูงสุด ไม่เด็ดขาด มันก็ดับชั่วคราว, เช่นว่ามีเพียงสมาธิหรือสมาบัติ ก็ดับชั่วคราวชั่วขณะที่มีสมาธิสมาบัติ.

แม้ที่สุดแต่ว่า เราในวันหนึ่งๆ มีความคิดนึกเพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ขจัดปัดเป่าความทุกข์ให้หมดไปจากจิตใจได้; แม้อันนั้นก็เรียกว่า *ตทังคนิพพานน้อย*ๆ หรือขนาดทารก เด็กทารกก็ได้เหมือนกัน, ไม่ต้องถึงสมาธิสมาบัติ หรือวิปัสสนาสูงสุดสิ้นกิเลส. เรามีธรรมะข้อใดข้อหนึ่งที่ขจัดปัดเป่ากิเลสออกไปได้ตามสมควรแก่กรณีแล้ว ก็เรียกว่ามันมีองค์อันหนึ่งสำหรับดับทุกข์ ก็เป็น

ตทังคนิพพานได้โดยชื่อ นิพพานโดยองค์นั้นๆ โดยองค์นั้นๆ คือโดยสิ่งนั้นๆ โดยตัวการนั้นๆ โดยตัวเหตุนั้นๆ. นี่เรามีได้กันทุกวัน ทุกคน ทุกแห่ง; ขอให้เข้าใจว่าเรามีนิพพานชนิดนี้กันได้ทุกวัน ทุกคน หรือทุกแห่ง. ถ้าว่าเราไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนอะไรมาก ก็ใช้สามัญสำนึกนี้ขจัดปัดเป่าความทุกข์ออกไปเสียได้มันก็พอจะป้องกันไม่ให้เป็นทุกข์ได้ ไม่ต้องเป็นโรคประสาท ไม่ต้องเป็นบ้าตาย. นี่ก็ดีถมไปแล้ว. สติปัญญาความรู้อะไรๆ ที่มันจะขจัดความทุกข์เหล่านี้ออกไปเสียได้ในชีวิตประจำวันของเรา นี่ก็เรียกว่า *ตทังคนิพพานองค์น้อย ๆ องค์น้อย ๆ;* แต่ก็มีผลเหลือประมาณแหละ คือกำจัดความทุกข์ได้ บรรเทาความทุกข์ได้, ไม่ต้องเป็นโรคประสาทเหมือนกับที่เขากำลังเป็น ๆ กันอยู่มากขึ้น ๆ หรือเป็นบ้าในที่สุด นั่นเพราะมันไม่มีอะไรเสียเลย. ฉะนั้นเรามีวิธีใด ๆ ของเราเองเท่าที่เราจะรวบรวมมาได้เอง ก็เอามาใช้ขจัดความทุกข์. จะพูดง่าย ๆ ก็ความยุ่งใจ ความทุกข์ร้อนในใจ ความกระวนกระวายในใจ ดับมันไปเสียได้มันก็ยังดี; สงเคราะห์ในนิพพานน้อย ๆ ได้.

ถ้าทำสมาธิได้ก็ยิ่งดี; เอาตัวสมาธิ คือฌาน หรือสมาธินี่มาเป็นตัวองค์สำหรับกำจัดความทุกข์มันก็ดีกว่า, ถ้าสมาธิชั้นสูงขึ้นไปก็ยิ่งดีกว่า; ก็เรียกว่าขจัดความทุกข์ออกไปได้ด้วยอาศัยสมาธิหรือสมาบัตินั้นเป็นเครื่องมือ. ถ้าขึ้นไปถึงขั้นสัญญา เวทยิตนิโรธ อันสิ้นอาสวะสิ้นเชิง ดับสิ้นเชิงนั้นเป็นนิพพานโดยสมบูรณ์.

เป็นอันว่า เครื่องมือที่เอามาเป็นที่พึ่งได้ในการขจัดความทุกข์ออกไปจากจิตใจ นั่นก็เรียกว่าองค์หนึ่งๆ ทั้งนั้น องค์หนึ่งๆ ที่จะใช้กำจัดความทุกข์ออกไปได้จากจิตใจ, ถ้าทำได้ก็เรียกว่า *ตทังคนิพพาน –นิพพานชั่วขณะ* โดยอาศัยองค์นั้นๆ เท่าที่จะใช้เป็นเครื่องมือได้อย่างไร; มีตั้งแต่เล็กที่สุด ขึ้นไปถึงใหญ่ที่สุด. ถ้ายังไม่ถึงที่สุด ไม่สิ้นเชิงก็เป็นชั่วคราว, ถ้าถึงที่สุดสิ้นเชิงก็เป็นเด็ดขาด ไม่ใช่ชั่วคราว.

ทีนี้ก็ว่า มีนิพพานชื่อ ***สันทิฏฐิกนิพพาน*** หรือ ***ทิฏฐธรรมนิพพาน*** ก็ได้. นี่เพ่งเล็งไปถึงข้อที่เห็นเอง รู้สึกอยู่ด้วยตนเองว่าเป็นอย่างไร. *สันทิฏฐิกะ* ก็แปลว่า *เห็นอยู่ด้วยตนเอง* คือสันทิฏฐิโกๆ ในบทสวดเกี่ยวกับ

พระธรรม *รู้สึกอยู่ด้วยตนเอง.* แล้วทิฏฐธรรมนิพพานในธรรมที่บุคคลนั้นเห็นแล้วเอง นี้ก็ได้เหมือนกัน เรียกชื่ออย่างนี้ก็ได้เหมือนกัน; คือเป็นนิพพานชนิดที่บุคคลนั้นรู้สึกอยู่ได้ด้วยตนเอง จะเป็นอย่างน้อยที่สุดก็ได้ จะเป็นอย่างมากถึงกับสมบูรณ์ที่สุดเป็นพระอรหันต์ก็ได้. แต่ขอแต่ว่า*ให้มันรู้สึกอยู่แก่ใจเอง* ก็เรียกว่า *สันทิฏฐิกนิพพาน* –นิพพานที่เป็นสันทิฏฐิโก อันบุคคลนั้นรู้สึกอยู่. ดังนั้นเมื่อเรานี่ คนใดคนหนึ่งนี้ รู้สึกความที่ทุกข์ดับไปอยู่ด้วยตนเองแล้ว ก็ได้ชื่อว่าบรรลุนิพพานชนิดนี้แม้น้อยๆ แม้ในระดับน้อยๆ.

ที่แสดงไว้ในพระบาลี มีหลักว่า เมื่อได้เห็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๖ อย่างนั้น ที่ยกตัวอย่างมา : เมื่อได้**เห็นรูป** ซึ่งเป็นที่น่ารัก ที่น่าปรารถนาน่าพอใจ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ, **รูปนั้น**น่ารัก น่าพอใจ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ; แต่**บุคคลนั้นมีธรรมะ มีสติ มีสัมปชัญญะ** แล้วเขาก็ไม่พอใจ คือ**ไม่เพลิดเพลิน**ในรูปนั้น, แล้วก็**ไม่พร่ำสรรเสริญ**, นี่

มันเป็นภาษาภาพพจน์ ถ้าอะไรอร่อย อะไรพอใจ ท่านกล่าวว่ามันเหมือนกับมีความรู้สึกสรรเสริญอยู่ในข้างในว่า อร่อยหนอ มันก็สุดปากสุดคอ แสดงความรู้สึกเหมือนกับปากพูดว่า พอใจ ๆ วิเศษจริง ๆ อย่างนี้เป็นต้น, แต่เดี๋ยวนี้เป็นเรื่องของใจ ไม่ใช่หมายถึงคำพูดอย่างนั้นโดยตรง แต่มีความหมายอย่างเดียวกัน : เขา**ไม่เพลิดเพลิน**ในอารมณ์นั้น, แล้วก็ใจ**ไม่รู้สึกพร่ำสรรเสริญ**เหมือนกับปากพูดในอารมณ์นั้น, แล้วก็**ไม่สยบมัวเมา**อยู่ในอารมณ์นั้น. เมื่อเขาไม่เพลิดเพลินพร่ำสรรเสริญเมาหมกอยู่อย่างนี้; วิญญาณนั้นก็ไม่ถูกตัณหาอุปาทานอาศัย, จิตนั้นไม่ถูกตัณหาอุปาทานเข้าไปอาศัย คือจิตนั้นไม่มีตัณหาอุปาทาน ไม่มีตัณหาอุปาทานเข้าไปปรุงแต่งจิตนั้น, เรียกว่าจิตนั้นไม่มีอุปาทานจิตนั้นไม่มีอุปา-ทานนั่นแหละ; เมื่อไม่มีอุปาทานก็ดับสนิทเฉพาะตนในทิฏฐธรรมนั้นเทียว, คือผู้นั้นจะรู้สึกความดับทุกข์นั้นด้วยตนเองในเวลานั้น ในขณะนั้นแก่ใจของตนเอง. ความที่รู้สึกอยู่แก่ใจของตนเองนี้ เรียกว่า *สันทิฏฐิกนิพพาน* ก็ได้ เรียกว่า *ทิฏฐิกธรรมนิพพาน* ก็ได้, มันเหมือนกันแหละ, แปลว่า *นิพพานที่รู้สึกอยู่แก่ใจเอง..*

ดังนั้นจึงอยากจะบอกให้ง่ายให้ต่ำลงมา : ถ้าว่าเรารู้สึกต่อความที่ความทุกข์มันดับไป ความที่กิเลสตัณหาไม่เกิดขึ้นในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในอะไร ๖ อย่างนั้น ที่มีมาเป็นประจำวันนั้น รู้สึกว่าจิตไม่เข้าไปจับฉวยเอา แล้วมันก็หลุดพ้นเพราะไม่จับฉวยเอา แล้วก็ไม่มีความทุกข์เกิดขึ้น. *ที่ไม่มีความทุกข์เกิดขึ้น* อย่างนี้เรียกว่า *ทิฏฐธรรมนิพพาน –นิพพานที่ผู้นั้นเห็นเอง* หรือ *สันทิฏฐิกนิพพาน –นิพพานที่ผู้นั้นเห็นเอง.* มันก็มีอยู่ว่าเรามันโง่ถึงขนาดไหน จึงไม่มีความรู้สึกต่อเรื่องนี้เสียเลย; แต่ละวันๆ แต่ละคนๆ นี่มันโง่ถึงขนาดไหน ที่มันไม่เอาใจใส่ที่จะป้องกันอย่าให้เกิดเรื่องทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในเมื่ออารมณ์ที่น่ารักน่าพอใจ ที่เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ยินดีหลงใหลมันเข้ามา, เราได้ต่อต้านไว้ได้ ได้ป้องกันไว้ได้ ไม่ยินดีในสิ่งในอารมณ์นี้ จนไม่เกิดความยึดถือในอารมณ์นี้ แล้วเราปลอดโปร่งสบายสักเท่าไรทำไมเราจึงไม่รู้สึกเอาเสียเลย, หรือว่ามันไม่เคยมีเลย, หรือว่ามันมีแต่เราไม่ได้รู้ เราไม่ได้สังเกตกันเสียเลย; เรียกว่าน่าสงสารเหมือนกันแหละ.

มันควรจะมีสักรายหนึ่ง สักกรณีหนึ่ง เพราะมันเข้ามาในแต่ละวันนี่หลายสิบหลายร้อยกรณีนะ. เรื่องที่เข้ามาสู่จิต ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่ละวันๆ นี้หลายสิบหรือหลายร้อยกรณี หลายร้อยเรื่อง แล้วจะ*ไม่มีสักเรื่องหนึ่งหรืออย่างไรที่ว่าเรารู้เท่าทัน เราป้องกันเสียได้ เราหยุดชะงักมันเสียได้* แล้วก็*ไม่เกิดอุปทาน ไม่เกิดความทุกข์เพราะอุปาทาน.* ถ้าว่าเรารู้สึกได้แม้แต่สักเรื่องเดียว กรณีเดียว ก็เรียกว่า *สันทิฏฐิกนิพพาน*ได้.

นี่คนธรรมดาชาวบ้านที่นี่ในโลกนี้นะ **เขาทำอย่างนี้ได้;** มันรู้ได้จากว่ามันน่าประหลาดอย่างยิ่ง ที่ในพระบาลีทั้งหลายทุกสูตรที่พูดถึงเรื่องนี้ เป็นเรื่องที่ชาวบ้านคือฆราวาส หรือปุถุชนที่เขาไปทูลถามพระพุทธเจ้า, ไม่มีเรื่องที่บรรพชิตเข้าไปทูลถามเลย, มีเรื่องคนๆ ๆ : คนชาวบ้าน คนหนุ่มบ้าง คหบดีตั้งหลายคน กระทั่งเทวดานี่, รายชื่ออ่านให้ฟังก็ได้ว่า ท้าวสักกะคนหนึ่งแล้ว ปัญจะสิงขรเทพบุตรคนหนึ่งแล้ว อุคคคหบดีชาวเมืองเวสาลีคนหนึ่งแล้ว อุคคคหบดีชาวบ้านหัตถคามคนหนึ่งแล้ว อุบาลีคหบดีชาวเมืองนาลันทาคนหนึ่งแล้ว

โสณคหบดีอยู่ใกล้กรุงราชคฤห์คนหนึ่งแล้ว นกุลปิตาคหบดีเมืองสุงสุมาคีรีคนหนึ่งแล้ว, เยอะแยะไปหมด ชาวบ้านฆราวาสทั้งนั้นแหละ ที่ไปถามเรื่องนี้ แล้วก็ได้ตรัสเรื่องนี้.

นี่แสดงว่าชาวบ้านน่ะเขาไม่เหลวไหล, ไม่มีพูดถึงพระเลย, คล้ายๆ กับว่าพระนั้นมันพ้นไปแล้ว มันไม่ได้มีพระองค์ไหนไปทูลถามพระพุทธเจ้าเรื่องนี้ นี่มันน่าแปลก, มันมีแต่ฆราวาสทั้งนั้นในพระบาลีนี้. เราถือเอาเป็นว่า เป็นเรื่องที่ชาวบ้านควรจะสนใจและชาวบ้านเขาก็ได้สนใจกันมาเป็นอย่างยิ่งแล้ว จึงมีกล่าวไว้ในพระบาลี มีแต่ชาวบ้านทั้งนั้นที่ไปทูลถามเรื่องนี้ ไม่มีภิกษุบรรพชิตเลย.

อาตมาจึงอยากจะให้ทุกคน ชาวบ้านทุกคนรู้ว่า **เรื่องนี้เป็นเรื่องสำหรับชาวบ้าน ใช้ได้สำหรับชาวบ้าน พอดีสำหรับชาวบ้าน ชาวบ้านอาจจะรู้ได้.** ขอให้ชาวบ้าน ฆราวาสทั้งหลาย สนใจเรื่อง *ทิฏฐธรรมนิพพาน* หรือ *สันทิฏฐิกนิพพาน* อย่างที่ว่ามานี้; ซึ่งสรุปความได้ว่า :–

แต่ละวัน ๆ มีสติสัมปชัญญะ; พอมีเรื่องอะไรเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจก็ดี เป็นเรื่องที่ยั่วให้รัก เป็นเรื่องที่ยั่วให้ยินดี เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดี เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือแล้ว มีสติทันท่วงที มีปัญญาเพราะสตินำเอามาควบคุมผัสสะนั้นในขณะนั้น ควบคุมผัสสะนั้นในขณะนั้น คือ ขณะที่มันมากระทบน่ะ จนรู้แจ้งแล้ว ก็ไม่เพลิดเพลิน ไม่หลง ไม่เพลิดเพลินในเวทนานั้น. ท่านใช้คำว่า *"ไม่เพลิดเพลินในเวทนานั้น".* คำว่า "เพลิดเพลิน" นี้ ความหมายของท่านแปลก : *ไปยินดี* ก็เรียกว่า *เพลิดเพลินสำหรับยินดี, ไปยินร้ายสำหรับยินร้าย* ก็เรียกว่า *เพลิดเพลินสำหรับยินร้าย;* มันบ้านั่นเองแหละ. มัน*ไม่ไปบ้ายินดี ไม่ไปบ้ายินร้าย* ก็เรียกว่า *ไม่เพลิดเพลินในเวทนานั้น.* เราอาจจะอธิบายได้ว่าอารมณ์นี่น่ารักที่สุด *มาสำหรับให้ยินดี* ก็ได้ เพราะมันน่ารัก; แต่มา*สำหรับให้ยินร้าย*ก็ได้ เพราะมันรู้สึกว่าเราเอาไม่ได้ เราไม่ได้ตามที่เราต้องการ อย่างนี้เรียกว่า *มาให้ยินร้าย.* นี่มันจะมาให้ยินดีหรือจะมาให้ยินร้ายก็ตามใจมัน **เราไม่เพลิดเพลิน.** คือไม่รับเอา และก็ไม่รู้สึกมีปัญหาเพราะ

อารมณ์นั้น เรียกว่าไม่เพลิดเพลิน. ที่เป็นอารมณ์น่ารักแล้วก็เพลิดเพลินตามความหมายเพลิดเพลินนี่ แล้วก็รู้สึกพอใจอยู่ในภายใน แล้วจิตก็สงบนิ่งอยู่ในอารมณ์นั้น นี่เรียกว่าถึงที่สุด. ถ้าว่ามันไม่อย่างนั้น ก็คือตรงกันข้าม. เมื่อไม่อย่างนั้น, มันก็**วิญญาณนั้นหรือจิตนั้นก็ไม่ได้เกิดตัณหา หรือมานะ หรืออุปาทานขึ้นมาอาศัย ขึ้นมายึดถือ;** จิตนั้นเกลี้ยง จิตนั้นเกลี้ยงไม่มีตัณหา มานะ อุปาทานเข้าไปอาศัย จิตนั้นไม่มีอุปาทาน, **จิตนั้นไม่มีอุปาทาน ก็ย่อมบรรลุปรินิพพานเฉพาะตน ๆ รู้ได้ด้วยตนเอง รู้อยู่แก่ใจเอง รู้อยู่แก่ใจเอง.** เป็นสิ่งที่ทุกคนทำได้ และควรจะทำ แต่ก็ไม่ทำกันเสียเลย เพราะไม่รู้เรื่องกันเสียเลย เพราะไม่ได้ศึกษาในเรื่องนี้กันเสียเลย. ถ้าได้ศึกษากันบ้าง ก็คงจะทำได้กันบ่อย ๆ หรือมากขึ้น ๆ .

ทีนี้มันมีคำหนึ่งว่า **ปัจจัตตนิพพาน –นิพพานเฉพาะตน ๆ .** มันก็คล้าย ๆ กันแหละ คือรู้เฉพาะตน รู้เรื่องเฉพาะตน ตนรู้ของตนเฉพาะตน; ก็มีคำอธิบายตั้งต้นคล้าย ๆ กัน. เช่นเมื่อมีการสัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส

โผฏฐัพพะ อะไรก็ตาม เป็นผัสสะแล้วปรุงแต่งเป็นขันธ์, เป็นรูปขันธ์ เป็นเวทนาขันธ์ เป็นสัญญาขันธ์ ฯลฯ ปรุงแต่งอย่างไรนี้อธิบายมาแล้วหลายครั้งหลายหนแล้วนะ; ทบทวนความจำอีกนิดหนึ่งก็ได้ว่า รูปมากระทบตา, ยกตัวอย่างว่ารูป, ก็เกิด*รูปขันธ์* คือรูป; ดวงตาก็ทำหน้าที่ของตา รูปภายนอกก็ทำหน้าที่รูปภายนอก เกิดวิญญาณรู้ขึ้นก็เป็น*วิญญาณขันธ์;* เมื่อมันถึงกันเข้าเรียกว่าผัสสะก็เกิด*เวทนาขันธ์;* เมื่อสำคัญมั่นหมายในเวทนาขันธ์นั้นอย่างไร ก็เป็น*สัญญาขันธ์;* คิดนึกเกี่ยว กับเรื่องนี้อย่างไรก็เป็น*สังขารขันธ์.* นี่เป็น*ขันธ์*ๆ ๆ ขึ้นมาอย่างนี้แล้วมันก็รู้ด้วยปัญญาที่สตินำมา.

เรามีสติในธรรมะนั้น มีสติในความจริงเรื่องนั้นคือนึกถึงความรู้เรื่องนั้นได้ด้วยสติ, สติก็เอาความรู้เรื่องนั้นมาในกรณีนี้ มันก็ให้เกิดผล คือ ไม่มีความยึดถือจับฉวย หรือยินดีในขันธ์นั้นๆ ในรูปขันธ์ หรือเวทนาขันธ์นั้นๆ. ท่านใช้คำว่า *ไม่เกิดราคะ* คือไม่เกิดจับฉวยด้วยความกำหนัดในขันธ์นั้นๆ. เมื่อไรเกิดขึ้นแก่จิต ปรุงแต่งเป็นขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง ไม่มีการจับฉวยเอาด้วยราคะ

ในขันธ์นั้นๆ; เมื่อเป็นอย่างนั้น สิ่งที่เรียกว่าอารมณ์ มันก็ไม่มีความหมาย : ที่มันเข้ามาเพื่อจะเป็นอารมณ์ ปรุงแต่งจิตมันก็ทำอย่างนั้นไม่ได้ ก็เรียกว่าอารมณ์ นั้นสลายไป เรียกว่าอารมณ์นั้นมันขาดไป ไม่มีที่ตั้ง วิญญาณมันจะรู้สึกต่อไป ในการที่จะยึดมั่นถือมั่น; วิญญาณนั้นมันก็ไม่งอกงามไปในทางที่จะยึดมั่นถือมั่น, หรือว่าจิตนั้นไม่งอกงามไปในทางที่จะยึดมั่นถือมั่น. มัน ก็เกิดความหลุดรอดจากอำนาจของอารมณ์นั้นๆ; เขา ก็เกิดความรู้สึกเป็นสุขยินดี เพราะจิตชนิดนั้นไม่มีความ สะดุ้งหวาดเสียวหรือหวั่นไหวต่ออารมณ์นั้นๆ, *ดับเย็น สนิทอยู่ในใจของตน.* นี่เขาเรียกว่า*นิพพานเฉพาะตน.*

เมื่อพูดให้แคบเข้ามาว่า *เฉพาะคนนั้นรู้สึกเต็มที่ อยู่ในจิตใจของบุคคลนั้น;* คล้ายๆ กับพวกก่อนหน้านี้ที่ ว่า *เห็นเองรู้สึกเอง* เห็นเองรู้สึกเอง. นั้นความหมายว่า มัน*เห็นเอง;* แต่นี้*เฉพาะตน*รู้สึกแจ่มแจ้งชัดเจนอยู่. นี่ เรียกว่า *นิพพานเฉพาะตน.* ล้วนแต่ เป็นเรื่องชั่วขณะๆ ทั้งนั้น; จะมีได้วันละกี่ครั้งก็ได้ ยังไม่ใช่เด็ดขาด ยังไม่ สูงสุด ให้เป็นเรื่องที่มีอยู่ในหมู่มนุษย์ธรรมดา.

และสรุปรวมกันทั้งหมดนี้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **“สามายิกนิพพาน”**. *สามายิกนิพพาน* แปลว่า *นิพพานชั่วขณะ ๆ; สามายิกะ* นั้นคือ *สะมะยะ+อิกะ* = สามายิกะ แปลว่า *ชั่วสมัย;* นิพพานชั่วสมัย นิพพานชั่วขณะ. นิพพานชั่วสมัย คือไม่ตลอด เป็นนิพพานจริงไม่ตลอด. แสดงว่าเรานี่มีโอกาสที่จะ*มีนิพพานชั่วขณะ นิพพานชั่วขณะ ๆ นี้ได้ทุกคน* ที่นี่และเดี๋ยวนี้, แต่เราไม่ประสีประสากันเสียเลย, เราจึงไม่เคยรู้สึก ไม่เคยรู้จักสิ่งที่มันมีได้ และควรจะมีได้ คือสามายิกนิพพาน –นิพพานชั่วขณะ นิพพานชั่วสมัย ที่นี่เดี๋ยวนี้ ที่นี่และเดี๋ยวนี้ ที่ไหนหรือ เมื่อไรก็ได้. พูดว่า *ที่นี่* และ *เดี๋ยวนี้* และก็*ที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้* **นิพพานชนิดชั่วสมัยมีได้สักแวบหนึ่ง**ก็ยังดีนะ; แล้วทำไมจึงไม่มีกันเสียเลย.

นี่พูดเพื่อจะให้เห็นว่า มันไม่ต้องเอาไปไว้อีกกี่กัปป์กี่กัลป์ หลายกัปป์หลายกัลป์ จึงจะรู้ มันไม่ใช่อย่างนั้น; มันที่นี่และเดี๋ยวนี้ ที่ตรงไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้, จงมีสติปัญญาที่ศึกษาอบรมไว้พอรู้เท่าทันอารมณ์ที่พอมากระทบแล้วรู้สึกมันทันที; อย่าปล่อยให้มันปรุงๆ ๆ จนเป็นกิเลสจนเป็นความทุกข์เลย.

นี่เรื่องของนิพพาน. มันนิพพานได้เพราะมีอะไรอันใดอันหนึ่งมาดับความทุกข์นั้นเสีย; นี่เพ่งเล็งในข้อนี้ก็เรียกว่า**นิพพานโดยองค์นั้น ๆ** โดยเครื่องมือนั้นๆ. แล้วมันก็เป็นสิ่งที่รู้ได้เอง เห็นได้เอง เรียกว่า**นิพพานที่เห็นเอง** นิพพานที่ในขณะที่ตนรู้สึกได้เอง. แล้วเป็นของภายใน เป็นของเฉพาะตน รู้สึกได้เฉพาะตน นี่ก็เรียกว่า**นิพพานเฉพาะตน.** ทั้งหมดนี้ล้วนแต่**เป็นชั่วขณะ ๆ** เพราะยังไม่สมบูรณ์ ยังไม่เป็นนิพพานถึงที่สุด. นี่เรียกว่ามันมีมากมาย เยอะแยะ ยุบยิบไปหมดแหละ ที่เรียกว่า**นิพพาน ๆ** น่ะ. *ที่ไหนเมื่อไร ถ้ามันดับกิเลสดับทุกข์ได้แม้ชั่วขณะ ก็เรียกว่า* **นิพพาน**ทั้งนั้น; *ทำไมเราไม่สนใจ,* ทำไมเราจึงปล่อย, ปล่อยว่าแล้วแต่มันจะเป็นไป แล้วแต่มันจะเป็นไป. *ไอ้แล้วแต่มันจะเป็นไปน่ะ* มันจะหนักมากขึ้นทุกที ! มันจะเป็นไปในทางเลวร้ายมากขึ้นทุกที !

เอาละ, ทีนี้ก็จะพูดในขั้นที่สอง. ที่พูดมาแล้วนี้ ได้พูดว่านิพพานคืออะไร, นิพพานคืออะไร, มาพอสมควรแล้ว. ทีนี้จะพูดในแง่ที่ว่า**ทำให้มีได้โดยวิธีใด, มีได้โดยวิธีใด ?**

วิธีปฏิบัติให้บรรลุนิพพาน

โดยหลักทั่วๆ ไป เป็นหลักกว้างๆ เราถือกันว่ามีอยู่ ๔ กิริยาอาการ. **การประพฤติธรรมะนี่ มีอยู่ ๔ กิริยาอาการ คือ :–**

๑. *ป้องกันไม่ให้เกิดสิ่งที่ไม่ควรเกิด;* ๒. *ละสิ่งที่เกิดแล้ว, ที่ไม่ควรจะมีละเสีย;* ๓. *ทำให้เกิดสิ่งที่ควรจะเกิด;* ๔. *ทำสิ่งที่เกิดแล้วนั้นให้เจริญจนถึงที่สุด.* กิเลสป้องกันไม่ให้เกิด, ความหมายที่หนึ่ง ป้องกันไม่ให้เกิด; ครั้นเกิดแล้วละมันเสีย นี่กิเลสละมันเสีย, นี้ความหมายที่สอง; ทีนี้โพธิ สิ่งที่จะกำจัดกิเลส ที่ยังไม่เกิดทำให้เกิดขึ้นมา, นี่สาม; ทีนี้สี่ โพธิที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้เต็ม ให้เต็มๆ เป็นสัมมาสัมโพธิ ไปเลย.

นี่จำไว้เถอะว่าในเรื่องต่างๆ ในโลกนี้ แม้ไม่ใช่เรื่องธรรมะ แม้เรื่องชาวบ้านที่บ้านที่เรือนนั้น มันก็มีหลัก ๔ ประการนี้ใช้ได้ด้วยกันทั้งนั้นแหละ : *สิ่งที่ไม่ควรจะมี ก็ป้องกันไม่ให้เกิด ๑; สิ่งที่ไม่ควรจะมี เกิดขึ้นแล้ว ละมันเสีย ๑; สิ่งที่ควรจะมี ก็ทำให้มันเกิดขึ้น*

มา ๑; สิ่งที่ควรจะมีเกิดขึ้นแล้ว ก็ทำให้มันเต็ม ให้มันสมบูรณ์ ๑.

ขอให้จำไว้เป็นหลักทั่วไป, ไปใช้ในทุกกรณีไม่ว่าจะทำอะไร ที่เป็นเรื่องใหญ่เป็นโครงใหญ่ ของเรื่องใหญ่ ๆ เป็นชีวิตโดยกว้าง โดยรอบตัว : **เรามีหน้าที่ที่จะป้องกันไม่ให้เกิดสิ่งที่ไม่ควรจะเกิด; เรามีหน้าที่ที่จะละสิ่งที่ควรจะละเสีย; เรามีหน้าที่ที่ทำให้เกิดสิ่งที่ควรจะทำให้เกิด; และเรามีหน้าที่จะทำสิ่งนั้น ๆ ให้มันเจริญขึ้นไปจนถึงที่สุด.**

เอ้า, ทีนี้จะเห็นได้ว่า มันมี *วิธีที่จะปฏิบัติอยู่เป็นประจำ เพื่อให้ละสิ่งที่ควรละเพื่อให้เกิดสิ่งที่ควรเกิด;* ก็มีหลักปฏิบัติเรียกว่า**มีนิพพานสัปปายธรรม.** คงจะจดยากจำยาก, จำเป็นไทย ๆ ว่า**มีธรรมะที่สบายแก่พระนิพพาน,** มีธรรมะเป็นที่สบายแก่พระนิพพาน, หมายความว่า เราประพฤติปฏิบัติอย่างไรอยู่แล้ว มันง่ายที่จะเกิดนิพพาน นั่นน่ะคือธรรมเป็นที่สบายแก่นิพพาน. นิพพานนี่คล้าย ๆ กับว่าเป็นคนชอบสบายเหมือนกัน; ถ้าทำอะไรถูกใจมันก็มีได้ เกิดขึ้นได้ เป็นง่ายเหมือนกัน. เป็นชื่อเรียกอย่างนั้น, ในพระบาลีเรียก

อย่างนั้น เราก็เรียกอย่างนั้นไปก็แล้วกัน; ฟังดูมันก็ประหลาดอยู่บ้าง : *ธรรมะที่เป็นที่สบายแก่พระนิพพาน.* ขอให้ทุกคนมีชีวิตอยู่ด้วยธรรมะที่เป็นที่สบายแก่พระนิพพาน คือง่ายที่พระนิพพานจะเกิด. อันนี้**ต้องรู้จักสิ่งที่ควรรู้จักอย่างยิ่ง ๕ หมวด,** ในบาลีเรียกว่า **"อายตนิกธรรม".** นี่จะใช้คำบาลีคงจะไม่ไหว จดยากจำยาก.

อายตนิกธรรม แปลว่า *ธรรมที่เนื่องกันอยู่กับอายตนะ,* สิ่งที่เนื่องกันอยู่กับอายตนะ; มีอยู่ ๕ หมวด : *หมวดที่หนึ่ง* คืออายตนะภายใน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ๖ อย่างนี้เรียกว่า "อายตนะภายใน"; *หมวดที่สอง* : รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์, นี้ อายตะภายนอก, หมวดที่สอง ๖ เหมือนกัน; *หมวดที่สาม* : วิญญาณทางตา วิญญาณทางหู วิญญาณทางจมูก ฯลฯ วิญญาณทางอายตนะภายใน ๖ นั่นแหละ, วิญญาณก็มี ๖ อีกเหมือนกัน, หมวดวิญญาณมีอยู่ ๖; ทีนี้ครั้นวิญญาณแล้วมันก็มีผัสสะ, ผัสสะก็มี ๖ : ผัสสะทางอายตนะภายใน ๖, คือผัสสะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ผัสสะ ๖, นี้ *หมวดที่สี่;* เมื่อมีผัสสะแล้วก็มีเวทนา, ก็มีเวทนา ๖ ตามผัสสะแจกไปตามอายตนะภายใน, คือ

เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางหู เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางจมูก เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางลิ้น เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางกาย เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางใจ, เวทนาก็มี ๖, นี่เป็น*หมวดที่ห้า.* นี่คือเนื้อตัวของเราแท้ๆ. ตัวธรรมะที่ต้องรู้จักอย่างยิ่งคือธรรมะ ๕ หมวดนี้.

ธรรมะ ๕ หมวดนี้, ถ้าใครไม่รู้จักธรรมะ ๕ หมวดนี้, ๕ หมวดๆ ละ ๖, ไม่รู้จักธรรมะ ๕ หมวดนี้แล้ว ก็ยากที่จะรู้ธรรมะ ยากที่จะศึกษาธรรมะ. ขอยืนยันอย่างนี้, และขอคาดคั้นอย่างนี้ด้วยว่า *ถ้าไม่รู้เรื่อง ๕ หมวดนั้นแล้ว ก็ยากที่จะศึกษาธรรมะ.* สรุปสั้นๆ อีกทีหนึ่งว่า :–

อายตนะภายใน ๖ อย่าง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, นี่หมวดหนึ่ง; *อายตนะภายนอก* ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์, นี่ก็หมวดหนึ่ง; ทีนี้วิญญาณที่เกิดขึ้น เมื่ออายตนะสองพวกนั้นกระทบกันมีอยู่ ๖, หกชื่อตามอายตนะนั้น, นี่*วิญญาณ* ๖; แล้วก็มี*ผัสสะ* ๖ เพราะสิ่งทั้งสามคืออายตนะภายใน อายตนะภายนอกกับวิญญาณมันสังคมกันกระทบกัน เรียกว่า

"ผัสสะ ๖"; พอผัสสะ ๖ ก็เกิด *เวทนา* ๖, เวทนาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ. นี่มันเป็น ๕ หมวด : *หมวดอายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ ผัสสะ เวทนา.* มีประโยชน์อย่างยิ่งที่จะท่องจำไว้ ศึกษาไว้ให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง; มีประโยชน์ยิ่งกว่าสูตรไหนๆ หรือว่าหลักเกณฑ์อะไรๆ ที่เอามาท่องจำกันให้ยุ่งไปหมด.

ทีนี้รู้จัก ๕ หมวดนี้แล้ว ก็รู้จักชีวิตจิตใจนี้ดีที่สุดเต็มที่ เพราะชีวิตจิตใจนี้มันเป็นอยู่ด้วย ๕ หมวดนี้ : หมวดตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; หมวดรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ; หมวดจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กาย-วิญญาณ มโนวิญญาณ; แล้วก็หมวดจักขุสัมผัสสชา-เวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโน-สัมผัสสชาเวทนา, เรียกเป็นภาษาบาลีมันยุ่งไปหมดอย่างนี้, เรียกเป็นไทยว่าเวทนาที่เกิดทางตา เวทนาที่เกิดทางหู เวทนาที่เกิด ทางจมูก เวทนาที่เกิดทางลิ้น เวทนาที่เกิดทางกาย เวทนาที่เกิดทางใจ. ๕ *หมวด*

หมวดหนึ่งมี ๖ อย่าง; *มัน จึงเป็น ๓๐ อย่าง.* จงทำเสมือนหนึ่งว่ามันเป็นของที่มีอยู่เต็มอยู่ข้างหน้าเรา, เราดูมันสิ ดูมันให้ครบทั้ง ๕ หมวดหมวดละ ๖ อย่าง; เหมือนกับเรามีของมีอะไรมากมายเต็มบ้านเต็มเรือนเราก็ดู; แต่นี่ทางจิตใจ **นี้ต้องขอร้องให้ดู** *อายตนิกธรรม ๕ หมวดหมวดละ ๖ รวมเป็น ๓๐ อย่าง* นี้ให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง ให้รู้จักก่อน ให้รู้จักว่ามันมี อยู่อย่างไรก่อน.

ทีนี้ดู ***๓๐ อย่างนี้*** แต่ละอย่างละอย่าง*เป็นอนิจจัง* คือเปลี่ยนๆ ๆ ๆ, แต่ละอย่างๆ นั้นเปลี่ยนๆ ๆ เป็นอนิจจัง; แต่ละอย่างๆ นั้นน่ะ*มีลักษณะแห่งความทุกข์* หรือว่าไปจับฉวยเอาเป็นของเราแล้วจะเป็นทุกข์ คือมันจะกัดเอา มันพร้อมที่จะให้เกิดทุกข์, แต่ละอย่าง แต่ละอย่างนี้ ตาหู เป็นต้น ๓๐ อย่างนั้น แต่ละอย่าง แต่ละอย่าง มันมีลักษณะแห่งทุกข์ พร้อมที่จะให้เกิดความทุกข์, ไปยึดถือเข้าก็เกิดความทุกข์, เห็นว่ามันมีลักษณะแห่งความทุกข์; ทีนี้ก็เห็นว่า มัน*มีลักษณะแห่งความมิใช่ตัวตน,* เพราะมันไม่เที่ยงและมันพร้อมที่จะเป็นทุกข์ อย่างนี้เราจึงว่า *เป็นอนัตตา–ไม่ใช่ตน.*

แง่สำคัญ ๆ ที่จะต้องดูก็มีอยู่ ๓ แง่ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. **ดูให้เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** ที่สิ่ง ๓๐ สิ่งนั้น แต่ละสิ่งๆ. ๓๐ สิ่งนั้น แต่ละสิ่ง ๆ มีลักษณะแห่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. *ดูให้เห็นอยู่อย่างนี้* ดูให้เห็นอยู่อย่างนี้ๆ; ใช้คำพูดที่ลึมยากสักหน่อยก็ว่า*ชม* ๆ. ชมมันเหมือนกับชมสวน ชมดอกไม้ในสวน. ดอกไม้ในสวนมี ๓๐ ชนิด แล้ว "ชมสวนนี้, ชมดอกไม้สวนนี้" ให้เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

ดูสิ่งทั้ง ๓๐ นี้ให้เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน หรือตามที่มีเวลาว่าง. ถ้าเวลาทำงานยุ่งดูไม่ได้ ก็ดูเวลาว่าง. ถ้าจิตมันยังพอระลึกนึกถึงได้ก็ดู; เพราะว่าเวลาที่ทำงานมันก็มีสิ่งเหล่านี้เหมือนกัน : เวลาที่เราทำงานเหน็ดเหนื่อยอยู่ ก็มีเรื่องของรูป มีเรื่องของตา มีเรื่องของวิญญาณ มีเรื่องของผัสสะของเวทนา. เพราะผัสสะมันเกิดเมื่อไรก็ได้ เวทนามันเกิดเมื่อไรก็ได้ กำลังทำงานอยู่ก็ได้ นั่งพักผ่อนอยู่ก็ได้. ถ้ามันเกิดขึ้นมาเมื่อไร แล้วก็เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของมันเมื่อนั้น ในทุกสิ่งทุกอย่าง ๓๐ อย่างนี้, ทุกหนทุกแห่งที่มันจะเกิดขึ้น. *นี่ชมสวนอายตนิกธรรม ๓๐ อย่าง.*

เมื่อทำอยู่อย่างนี้ เรียกว่า*อยู่ด้วยธรรมะที่สบายแก่พระนิพพาน* หรือ*ทำสิ่งที่สบายแก่พระนิพพาน.* **สิ่งที่สบายแก่พระนิพพาน คือดูสิ่งทั้ง ๓๐ อย่างนี้ ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่เป็นประจำทั้งวันทั้งคืน, ตลอดเวลาที่มีความรู้สึก. นี่เรียกว่า "อยู่ด้วยสิ่งที่สบายแก่พระนิพพาน", พระนิพพานจึงเกิดง่าย ๆ** เพราะว่าเราอยู่ด้วยสิ่งที่สบายแก่พระนิพพาน. พูดเปรียบเทียบก็เหมือนกับว่า เรามีสิ่งที่นกมันชอบใจ เอามาล่อนก เป็นเหยื่อดักนก มันก็ได้นก. *มันเป็นสิ่งที่สบายแก่พระนิพพาน;* ถ้าทำอยู่อย่างนี้ พระนิพพานคือความดับทุกข์ ความดับทุกข์จะเกิดขึ้นได้โดยง่าย พร้อมที่จะเกิดในที่ทุกหนทุกแห่ง ทุกเวลา ทุกสถานที่, เพราะว่าเราอยู่ด้วยสิ่งซึ่งเป็นที่สบายแก่พระนิพพาน. นี่ก็*เป็นวิธีปฏิบัติ.*

มีจิตมุ่งต่อพระนิพพานอยู่เป็นประจำ

เอ้าทีนี้ อีกข้อหนึ่ง**สำหรับวิธีปฏิบัติ** ต่อไปนี้จะเรียกว่า **"นิพพานมนโส" –มีนิพพานอยู่ในใจ. นิพพาน**

มนโส –เป็นผู้มีจิตมุ่งต่อนิพพานอยู่เป็นประจำ เรียกว่า "นิพพานมนโส นโร" –เป็นคนที่มีนิพพานอยู่ในใจ, มุ่งต่อพระนิพพานอยู่ในใจ; มันก็ฟังดูแล้วคล้ายๆ กับว่าเหลือวิสัย. *มุ่งต่อนิพพาน* คือ*มุ่งต่อความดับทุกข์;* เหมือนกับคนทำงานก็มุ่งต่อการได้เงินเป็นเป้าหมาย; แต่เดี๋ยวนี้เรามุ่งต่อดับทุกข์อยู่ในใจ ก็เรียกว่ามีใจเป็นนิพพาน มีใจมุ่งอยู่ที่นิพพาน. เป็นคำสำคัญอีกคำหนึ่งที่ว่าจะต้องรู้ไว้นะ. **สมาธิคือเอกัคคตาจิต ที่มีนิพพานเป็นอารมณ์.** สมาธิ คือการทำจิตให้ตั้งมั่นทุกชนิด ต้องมุ่งต่อพระนิพพานเป็นอารมณ์; จะเป็นฌานระดับไหนก็เถอะ เป็นสมาธิระดับไหนก็ตาม ต้องมุ่งหมายต่อพระนิพพานเป็นจุดหมายปลายทาง. อาจจะลดลงมาถึงว่าถ้าเรา**ให้ทาน** ก็มีจุดหมายปลายทางเป็นที่มุ่งหมาย; เรา**รักษาศีล** ก็มีจุดหมายปลายทางเป็นที่มุ่งหมาย. เรา**ทำสมาธิ**โดยเฉพาะนี้ยิ่งตรงเลย, เพราะคำว่า *"สมาธิ"* ท่านให้บทนิยามไว้ว่า *"เอกัคคตาจิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์";* จิตที่มุ่งแน่วแน่ เดี่ยว มีนิพพานเป็นอารมณ์นั้นเรียกว่า "สมาธิ"; ดังนั้น**การทำสมาธิที่ถูกต้อง ก็คือ**

มีนิพพานเป็นอารมณ์. ถ้าจะ**เจริญวิปัสสนา** จะให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็มุ่งจุดหมายปลายทางมีพระนิพพานเป็นผลที่ได้.

นี่ขอให้ทำอะไร ๆ ๆ โดยจิตมุ่งหมายต่อพระนิพพาน เป็นจุดหมายปลายทางอยู่ทุกเรื่อง ทุกกรณี ทุกหนทุกแห่ง. เช่นเดียวกับในทางโลก ๆ เรามุ่งต่อการจะได้นั่นได้นี่ แล้วแต่ใครมันมุ่งอะไร; ถ้ากำลังหลงแฟน มันก็มีแฟนเป็นอารมณ์อยู่ทุกอิริยาบถแหละ นั่นน่ะ อย่างนั้นแหละ เรียกว่า*มีเป็นอารมณ์ละ.* แต่เดี๋ยวนี้**มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ คือมุ่งต่อความดับทุกข์สนิทไม่มีส่วนเหลือ นี่เป็นอารมณ์;** เรียกว่า**มีนิพพาน**เป็นอารมณ์; **มีนิพพานธาตุ** มีพระนิพพาน หรือมีนิพพานธาตุ –ธาตุแห่งพระนิพพาน **มีอมตธาตุ** –ธาตุแห่งความไม่ตาย **มีอมตธรรม** –ธรรมแห่งความไม่ตาย, นี่เรื่องเดียวกันหมดแหละ, เป็นอารมณ์ ๆ.

เมื่อมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ มุ่งต่อพระนิพพานเป็นอารมณ์แล้ว, **จิตก็ถอยหลังจากสังขารธาตุ.** *สังขารธาตุ* คือ *การปรุงแต่ง* ซึ่งไม่ใช่นิพพาน ซึ่งตรงกันข้าม

กับนิพพาน. การปรุงแต่งเรื่อย ภาวะแห่งการปรุงแต่งเรียกว่า *สังขารธาตุ;* สังขารธาตุ –ธาตุแห่งสังขาร, ธาตุแห่งการปรุงแต่ง. **พอเรามีจิตมุ่งต่อพระนิพพานเป็นอารมณ์ จิตนั้นก็ถอยหลังกลับจากสังขารธาตุ.**

ตามธรรมดาจิตจมอยู่ในสังขารธาตุ ทั้งวันทั้งคืนทั้งหลับทั้งตื่นก็ว่าได้เพราะมันยังฝันได้; เป็นสังขารได้แม้เวลาหลับคือฝัน นั่นสังขารธาตุๆ. แล้วเรามุ่งไปเสียต่อนิพพานธาตุ หรืออมตธาตุแล้ว จิตมันก็ถอยหลังกลับจากสังขารธาตุ; บุคคลนี้เรียกว่าผู้มีจิตเป็นนิพพาน เป็นนิพพานมนโส –มีนิพพานอยู่ในใจ มีจิตใจจดจ่ออยู่กับพระนิพพาน.

เมื่อจิตมันถอยกลับจากสังขารธาตุ มันก็ไม่มีทางอื่นไปไหน นอกจาก*น้อมไปในนิพพานธาตุ* น้อมไปใน*อมตธาตุ* นั่นเอง. น้อมไปในอมตธาตุแล้ว มันก็จะเห็นชัดว่าธาตุนั้น *เอตํ สนฺตํ –ธาตุนั้นสงบรำงับ, เอตํ ปณีตํ –ธาตุนั้นประณีต; ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมโถ –ธาตุนั้นเป็นที่สงบรำงับแห่งสังขารทั้งปวง* ธาตุนั้นเป็นที่สงบรำงับแห่งสังขารการปรุงแต่งทั้งปวง, *สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค –เป็น*

การโยนทิ้งเสียซึ่งของหนักทั้งปวง ของหนัก ที่เอามาแบกไว้เป็นตัวกู–ของกู เรียกว่า "ของหนัก", พอธาตุนี้เข้ามามันก็โยนทิ้งของหนักทุกชนิดทุกอย่างเหล่านี้ออกไป, *ตณฺหกฺขโย –นั่นเป็นความสิ้นแห่งตัณหา,* วิราโค *–สำรอกคืน* ซึ่งความยึดมั่นถือมั่นแห่งอุปาทาน สลัดอุปาทานออกไป หรือ จางคลายออกไป เรียกว่า "จางคลาย" แห่งอุปาทาน เรียกว่า "วิราคะ" แปลว่าจางคลาย, มันก็เป็น *นิโรโธ คือดับลง* สงบลง เย็นลง *แห่งความทุกข์, นิพฺพานํ นี้คือนิพพาน.*

เขาน้อมจิตไปในอมตธาตุ คือนิพพานธาตุ แล้วมันก็ถอยห่างไปจากสังขารธาตุ คือการปรุงแต่งอันวุ่นวาย; ยิ่งถอยไปเท่าไร มันยิ่งน้อมเข้าไปในอมตธาตุเท่านั้น ในอมตธาตุ คือธาตุแห่งความไม่ตายนั้น; มันจะมองเห็นว่า อ้าว, *นี่ประณีต นี่สงบรำงับ นี่เป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนแห่งของหนักทั้งปวง เป็นความสิ้นตัณหา เป็นความจางคลายแห่งอุปาทาน ความดับเย็น เป็นนิพพาน.* มีจิตอย่างนี้ มีจิตอย่างนี้อยู่ เรียกว่า *เป็นคนที่มีจิตเป็นนิพพาน หายใจเป็น*

นิพพาน มีจิตเป็นนิพพาน; มีชีวิตอยู่อย่างนี้ ก็เรียกว่า *มีชีวิตอยู่ด้วยนิพพาน.*

การได้รับปริญญาของพระพุทธเจ้า

ที่จะพูดต่อไปอีกนิดหนึ่ง ก็คือว่า **เราจะรู้จักปริญ-เญยยธรรมและปริญญา.** นี่พวกที่เขาชอบปริญญา ควรจะฟัง *ปริญเญยยธรรม* และ *ปริญญา.*

ปริญเญยยธรรม แปลว่า**สิ่งที่ควรรอบรู้;** ได้แก่ ขันธ์ทั้งห้านี้ และอายตนิกธรรมทั้งหลายนี้ ขันธ์ห้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นตัวจริงนะ ไม่ใช่ตัวหนังสือนะ, แล้วก็รู้อายตนิกธรรม ๕ หมวด ๓๐ อย่างนั้น. นี่คือ*สิ่งที่ต้องรอบรู้ๆ ๆ* ทุกแง่ทุกมุมของมัน.

ถ้ารอบรู้สิ่งเหล่านี้แล้ว, *รอบรู้ด้วยปัญญา* ไม่ใช่ด้วยการจดไว้ในสมุดอย่างนี้นะ รอบรู้ด้วยปัญญา *แทงตลอดด้วยปัญญา*, รอบรู้แล้วมันก็จะเกิด**ปริญญา ๆ ๆ.**

ปริญญา คือ **ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ** : นี่คือปริญญา ๓

อย่าง. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ปริญญาคืออย่างนี้, ไม่ใช่แผ่นกระดาษที่รับจากมหาวิทยาลัย. ปริญญาคือความสิ้นไปแห่งราคะ สิ้นไปแห่งโทสะ สิ้นไปแห่งโมหะ; *เกิดมาจากการที่เรารอบรู้ในสิ่งที่ควรรอบรู้ คือขันธ์ทั้ง ๕ เป็นต้น;* มันเป็นที่สุดแห่งความทุกข์ :–

จิตจะไม่ถูกตัณหา อุปาทานเข้าไปอาศัย, จิตนั้นไม่มีตัณหา อุปาทานอาศัยอยู่; เมื่อจิตไม่มีตัณหาอุปาทานอาศัยอยู่, มันก็ไม่มีการเคลื่อน เคลื่อนไปเคลื่อนมา; เมื่อมันไม่มีการเคลื่อนไปเคลื่อนมา, มันก็สงบรำงับ; เมื่อมันสงบรำงับ, มันก็ไม่มี นติคือการน้อมไปคิดนึกน้อมไปในที่ใด; เมื่อมันไม่มีการนึกน้อมไปในที่ใด มันก็ไม่มีการไป มันก็ไม่มีการมา, มันก็ไม่มีการไป ไม่มีการมา เพราะมันไม่มีความนึกน้อมไปในที่ใด; ไม่มีการไปการมามันก็ไม่มีจุติและอุบัติ : บุคคลนั้นไม่มีจุติ ไม่มีอุบัติ คือไม่เกิดขึ้นแห่งตัวกู–ของกู, เขาก็มิได้มีอยู่ในโลกนี้ หรือมิได้มีอยู่ในโลกอื่น หรือมิได้มีอยู่ในระหว่างโลกทั้งสองโลก, ไม่ได้อยู่ในโลกนี้ ไม่ได้อยู่ในโลกอื่น และไม่ได้อยู่ในระหว่างโลกทั้งสองโลก. นี่*รับปริญญาของพระพุทธเจ้า,* ท่านอธิบายไว้ไพเราะอย่างนี้.

รู้จักตัวเองหรือขันธ์ทั้ง ๕ หรืออายตนิกธรรม ๓๐ ดีๆ ๆ, มันก็ไม่เกิดตัณหา มานะ อุปาทาน เข้าไปยึดถือว่าตัวตน ว่าของตน; แล้วก็ไม่มีการเคลื่อน, ไม่เคลื่อนก็สงบ; เมื่อสงบก็ไม่มีการน้อมไปที่ไหน; ไม่มีการน้อมไปที่ไหน ก็ไม่มีการไปและการมา; ไม่มีการจุติและการอุบัติ. เขาจึงไม่ได้อยู่ที่โลกนี้หรือโลกไหนหรือในระหว่างโลกทั้งสอง; นั่นแหละคือที่สุดแห่งโลกนิพพานแท้จริง, ที่สุดแห่งโลกแท้จริง นั้นคือนิพพานที่แท้จริง. ฉะนั้นจงอยู่ชนิดที่รู้สิ่งทั้งปวงที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลก หรือเป็นอะไรที่รอบตัวเรา ทั้งในตัวเรา ทั้งนอกตัวเรา เห็นโดยความเป็นของที่ไม่อาจจะยึดถือด้วยอุปาทาน ไม่อาจจะหมายมั่นเป็นตัวเรา เป็นของเรา. นี่*เป็นวิธีปฏิบัติ.*

มีนิพพานทุกชนิดได้โดยไม่ต้องตาย

เอาละ, เวลาเลยไปมากแล้ว. ก็จะต้องยุติกันที. ขอสรุปความสั้นๆ ว่า **นิพพานนี่ทุกชนิดเลย ไม่ตายไม่เกี่ยวกับความตาย.** นิพพานทุกชนิดไม่ใช่ความตาย และไม่เกี่ยวกับความตาย เขาหมายถึง*ความดับ*

แห่งความร้อน ความดับแห่งของร้อน : ดับแห่งของร้อนที่ไหนก็เป็นนิพพานที่นั่น. ดับสนิทก็นิพพานสมบูรณ์; ดับไม่สนิทก็ยังไม่สมบูรณ์. นิพพานไม่ต้องตาย ไม่มีการตาย เว้นไว้แต่คำพูดใหม่ๆ ตอนหลังๆ นี่ หลับตาพูด; เช่นคำว่า *ขันธนิพพาน–ดับขันธ์* น่ะ, *ดับขันธ์อย่างตาย* น่ะ. ดับขันธ์อย่างชาวบ้านพูด คือดับขันธ์อย่างตาย. นั่นไม่ใช่นิพพาน; แต่เขาก็เรียกว่า*ขันธนิพพาน.* นี่ในหนังสือชั้นหลังในคัมภีร์ชั้นหลัง ตำราชั้นหลัง ที่เราไม่อยากจะถือเอา.

และยังมีที่ว่า *ธาตุนิพพาน.* นี่ประหลาดใหญ่ ว่าเมื่อ**พระธาตุ**ของพระพุทธเจ้ากระจายไปอยู่ทั่วโลกแล้วจะถึงยุคหนึ่ง สมัยหนึ่ง พระธาตุทั้งหมดที่อยู่กระจายไปทั่วโลกนี่จะมารวมตัวกันเข้าที่ตรงไหนก็ไม่ทราบ จำไม่ได้แล้ว แล้วก็จะเป็นองค์พระพุทธเจ้าขึ้นมาใหม่ แล้วก็จะแสดงธรรมอย่างยิ่ง เต็มที่อีกครั้งหนึ่ง แล้วก็จะลุกเป็นไฟดับสูญหายไป. นี่หนังสือชั้นหลังว่าอย่างนี้ ไม่มีในพระบาลีหรอก.

ถ้านิพพานอย่างนี้แล้วเกี่ยวกับการตายแหละ; ถ้านิพพานอย่างนี้แล้วเกี่ยวกับการตายหมดเลย. แต่**นิพพานที่แท้จริงในพระบาลี ที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าไม่เกี่ยวกับความตาย ไม่ต้องตาย; มีนิพพานได้ทุกชนิดโดยไม่ต้องตาย คือความดับเย็นแห่งความร้อนหรือดับเย็นแห่งความทุกข์.** ดังนั้นเราควรจะมีนิพพานที่แท้จริงที่ไม่ต้องตาย ที่นี่เดี๋ยวนี้ทุกหนทุกแห่ง; มีจิตเย็นอย่างที่นางคนนั้นพูดว่า *บุรุษนี้เป็นลูกของใคร พ่อแม่ของเขาก็นิพพาน เป็นสามีของใคร ภรรยาคนนั้นก็นิพพาน* อย่างนั้นแหละ คือนิพพานอย่างนั้นแหละ ที่มีได้ทุกคนในโลกปัจจุบันนี้ ทุกหนทุกแห่ง คือมีความเย็นอกเย็นใจ ไม่มีกิเลสเผาผลาญอยู่ในใจ แล้วก็**ทำอะไรสนุก.**

นิพพานมีได้ในการงาน

เมื่อทำการงานอยู่ก็มีนิพพานได้ คือ**ทำการงานอยู่ด้วยความเย็นอกเย็นใจ.** อย่าทำงานอยู่ด้วยความ

รู้สึกไม่พอใจ กระฟัดกระเฟียด เร่าร้อน เพราะไม่อยากทำงานอย่างนั้นกิเลสทั้งนั้น มีนรกอยู่ในใจเมื่อกำลังทำงาน. คนชนิดนั้นมันทำงานด้วยความไม่พอใจ กระฟัดกระเฟียด เร่าร้อน ไม่อยากทำงาน พอเหงื่อออกมามันก็บ้าใหญ่เลย มันก็โกรธใหญ่เลย.

ทีนี้ถ้า**มีความเย็นอกเย็นใจอยู่ในใจ** แล้วก็**ทำการงาน** ทำไปสิ มันก็พอใจ เป็นสุขเย็นใจในการทำการงาน. ถ้าเหงื่อออกมาเป็นน้ำมนต์อาบเย็นไปเลย. มันต่างกันนะ; คนหนึ่งพวกหนึ่งเหงื่อออกมาเป็นน้ำร้อนรดดิ้นตายไปเลย; คนนี้พอเหงื่อออกมาเป็นน้ำมนต์รดเย็นสบาย ทำงานสบายไปเลย เย็นสบายไปเลย.

นี้เรียกว่า **มีนิพพานในการงาน** แล้วมันก็มีความสุขอยู่ในการงานนั้นเอง; ซึ่งมีคำอธิบายที่ละเอียดอีกมาก; อาจจะต้องมีพูดกันเป็นเรื่องยืดยาว ว่าจะมีความสุขในการทำงานได้อย่างไร.

เดี๋ยวนี้พูดแต่โดยย่อว่า **เรามีความรู้สึกอยู่อย่างถูกต้องตามหลักที่กล่าวมาแล้ว** กำจัดกิเลสที่จะเกิดขึ้น

มานั้นไว้เสียได้ มีความเย็นอกเย็นใจอยู่ แล้วจะทำอะไรก็ได้ จะทำการงานก็ได้ จะนอนหลับพักผ่อนก็ได้; เป็นสุขเต็มที่เสียแล้ว ก็ไม่ต้องใช้เงินไปซื้อความสุขอะไรที่ไหนอีก เงินมันก็เหลือ เหลือจนเอาไปไหนไม่หวาดไหว. ถ้าผู้ใดมีนิพพานในการทำการงาน ในขณะที่ทำการงานนั้น, ก็ไม่ต้องใช้เงิน เงินก็เหลือ. ทีนี้คนโง่มันไม่มีความสุข เมื่อทำการงาน; มันก็ต้องเอาเงินที่เป็นผลงานไปซื้อหากามารมณ์เสียจนเงินไม่พอใช้ จนต้องโกง จนต้องทำทุจริต จนไปติดตะราง; มันต่างกันอย่างนี้. ฉะนั้นขอให้ทุกคนมีนิพพานอยู่ในตนทุกครั้งที่หายใจเข้า–ออก เพราะรู้จักทำให้มันเยือกเย็น เย็นอกเย็นใจเย็นกาย เย็นทุกอย่างอยู่ตลอดเวลา ที่นี่และเดี๋ยวนี้หรือที่ไหนก็ตาม.

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคนคงจะรู้เรื่องนิพพานมากขึ้นบ้าง. ที่อุตส่าห์พูดกันมาตั้ง ๒ ชั่วโมงนี้ หวังว่าท่านทั้งหลายจะ*รู้จักเรื่องของพระนิพพานเพิ่มขึ้นบ้าง; และจะสามารถเอานิพพานมาใช้เป็นเครื่องกำกับชีวิต* ให้ชีวิตนี้มันอยู่กับนิพพานที่นี่และเดี๋ยวนี้ แล้วก็*เป็นพุทธบริษัท*

สมชื่อ ไม่ใช่เป็นพุทธบริษัทแต่ชื่อ แล้วก็เป็นสุขตามแบบของพุทธบริษัท เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน อยู่ทุกทิพาราตรีกาลเทอญ.

การบรรยายสมควรแก่เวลาแล้ว. อาตมาขอยุติการบรรยาย เพื่อเป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลายสวดบทพระธรรมคณสาธยาย ส่งเสริมกำลังใจในการที่จะปฏิบัติเพื่อลุถึงพระนิพพานได้โดยง่ายยิ่งๆ ขึ้นไป ในกาลบัดนี้.

นิพพาน แปลว่า *เย็น* เท่านั้นแหละ, ไม่มีอะไรร้อน ร้อนอกร้อนใจร้อนเนื้อร้อนตัว อะไรก็ตาม. ถ้าไม่มีร้อน มันก็เย็น, *เมื่อเย็นก็เรียกว่านิพพาน.* แต่**ความหมายสูงสุดนั้น มันเย็นเพราะหมดกิเลส**ซึ่งเป็นของร้อนอันละเอียดประณีต; หมดกิเลสแล้วก็เย็นจริง นั้นเรียกว่า นิพพานจริง.

พุทธทาส อินทปัญโญ